

Звіт про дотримання прав людини 2004

**Оприлюднено Бюро демократії, прав людини і праці
Державного департаменту США
28 лютого 2005 року**

Передмова

У своїй другій інавгураційній промові Президент Буш підтвердив готовність Америки відстоювати свободу і людську гідність повсюди у світі:

“Життєві інтереси Америки і наші найглибші переконання сьогодні становлять одне ціле. Від дня нашого заснування ми проголошуємо, що кожна людина на цій землі має права та людську гідність і сама по собі є неповторною цінністю, оскільки втілює собою образ Творця неба і землі. Впродовж поколінь ми наголошували на потребі самоврядування, оскільки ніхто не створений бути хазяїном, і ніхто не заслуговує на те, щоб бути рабом. У пропагуванні цих ідей полягає головна місія, яка й створила нашу націю. Вона стала почесним здобутком наших батьків. Сьогодні вона є невід’ємною передумовою нашої безпеки і настійною вимогою часу.

Отже, політика Сполучених Штатів полягає у пошуку і підтримці демократичних рухів та інституцій усередині кожної держави і кожної культури з метою остаточної перемоги над тиранією у світі”.

Звіт про стан дотримання прав людини є ключовим джерелом інформації, що його використовують Сполучені Штати та інші країни для оцінки ступеня свободи людини і планування зусиль щодо його підвищення. Ретельна підготовка таких звітів дає нам змогу оперативніше й ефективніше протидіяти гнобленню, обстоювати людську волю і гідність.

Збираючи, досліджуючи і звіряючи інформацію, наші посольства та вашингтонський офіс тісно співпрацюють із пересічними людьми, правозахисними та іншими організаціями і громадськими діячами. Ці звіти, що перекладаються багатьма мовами народів світу, викликають жваві дискусії, пробуджують громадянську активність, дозволяють стежити

за досягнутим поступом і допомагають визначити сфери, що потребують додаткових зусиль.

За останні 12 місяців ми разом із міжнародною спільнотою намагалися зробити все, щоб жителі таких країн, як Гватемала, Індонезія, Гана, Україна та Афганістан, обираючи собі владу, могли розраховувати на чесний підрахунок голосів. Як свідчить ситуація у цих країнах, фундаментальне право на ефективні вибори відкриває дорогу до широкого спектра інших прав.

У нинішньому 28 випуску Звіту висвітлюється стан прав людини у 196 країнах світу, серед яких є як найпалкіші поборники, так і найзатятіші принижувачі людської гідності. Ми усвідомлюємо відповідальність за подання точної, виваженої та перевіреної інформації у цьому звіті.

Відомості, що містяться у цьому звіті, дадуть нам змогу виробити стратегію сприяння особистій свободі й волі.

Найближчими місяцями ми повідомимо про наші заходи, спрямовані на підтримку прав людини і демократії.

До підготовки «Звіту Державного департаменту США про стан дотримання прав людини у країнах світу за 2004 рік» було докладено немало зусиль як Держдепартаменту, так і структур, з якими він активно співпрацював, і я з почуттям виконаного обов'язку передаю цей документ до Конгресу Сполучених Штатів.

Кондоліза Райс, Державний секретар

Вступ

17 вересня 2002 року Президент Буш запропонував нову Стратегію національної безпеки для Сполучених Штатів, яка ґрунтується на сприянні політичній та економічній свободі й пошануванню людської гідності як передумові побудови безпечнішого і досконалішого світу. Щоб спрямувати і зосередити зусилля країни, мобілізовані на боротьбу з тероризмом, у межах цієї Стратегії було розроблено низку ключових завдань, які, серед іншого, поставили перед нашим урядом вимогу захисту прагнень до свободи і побудови демократії. У своїй другій інавгураційній промові Президент Буш розвинув цей принцип: «Збереження свободи на нашій землі буде залежати від того, чи матиме вона успіх в інших країнах. Найкращі сподівання на мир у нашому світі ми пов'язуємо з глобальним поступом свободи».

Сполучені Штати разом зі своїми міжнародними партнерами у 2004 році співпрацювали з багатьма країнами світу над поширенням свободи через захист політичних прав їхніх громадян та зміцнення принципу верховенства права у суспільстві. У кількох випадках, де зусилля зосереджувалися головним чином на забезпеченні прав народів обирати уряди, бурхливий розвиток подій у деяких країнах привернув увагу світової спільноти до їхніх змагань і досягнень.

За три роки, що минули після повалення режиму Талібану, народ Афганістану працював над приборканням тероризму і підвищенням рівня безпеки, подоланням етнічних, релігійних і племінних розбіжностей, розробкою нової конституції, що відповідала б його суспільним цінностям і способу життя, наданням основних прав жінкам і національним меншинам, побудовою афганського суспільства з безпрецедентним рівнем політичної конкуренції та свободи висловлення. Міжнародна спільнота не залишилася байдужою до цих ініціатив і допомогла організувати реєстрацію виборців, більшість з яких є неписьменними, у країні, де багато поселень розташовані у віддалених і важкодоступних місцях; забезпечити підготовку членів виборчих комісій та учасників виборчого процесу до голосування і проведення передвиборчої кампанії; а також залучити силові відомства Афганістану до підтримування правопорядку протягом передвиборчого періоду і голосування. Під час президентських виборів, які відбулися 18 жовтня, за голоси 10

мільйонів виборців, з яких 40% становили жінки, змагалось 18 кандидатів. Незважаючи на погрози і напади напередодні голосування та серйозні технічні труднощі, понад 8 мільйонів афганців, з них 3,2 мільйона жінок, змогли віддати голоси за своїх кандидатів під час перших по-справжньому демократичних виборів, за підсумками яких переміг Хамід Карзай.

В Україні президентська кампанія відзначалася тиском влади на опозицію та масштабними порушеннями і шахраюванням під час виборів. Уряд Кучми вдався до фальсифікацій і маніпуляцій під час першого і другого турів голосування (31 жовтня і 21 листопада). Уряд запровадив цензуру у засобах масової інформації і чинив тиск на журналістів з метою забезпечення упередженого висвітлення подій. Це спричинило так званий «журналістський бунт» серед тих співробітників ЗМІ, які відмовилися дотримуватись урядових директив. Згодом народні виступи проти офіційних результатів сфальсифікованого голосування 21 листопада переросли у «Помаранчеву революцію», що проходила під кольором виборчої кампанії опозиційного лідера Віктора Ющенка, який, на переконання багатьох людей, виграв вибори.

Зміни на краще у ставленні України до прав людини почалися 3 грудня, коли Верховний Суд України скасував результати виборів як сфальсифіковані, взявши до уваги численні повідомлення українських і міжнародних спостерігачів про масові порушення виборчої процедури, переслідування кандидатів від опозиції, вкрай упереджене висвітлення подій у контрольованих урядом ЗМІ, тотальні порушення під час голосування і фальсифікацію результатів підрахунку голосів. Народ України обрав свого Президента у третьому турі голосування, який був призначений Верховним Судом на 26 грудня. Міжнародні спостерігачі за перебігом третього туру, в якому перемогу здобув Ющенко, зафіксували підвищення ступеня об'єктивності ЗМІ, прозорості виборчого процесу, послаблення урядового втручання на боці одного з кандидатів і зменшення кількості порушень на виборчих дільницях. Новий Президент рішуче висловився за підтримку демократії, законності й дотримання прав людини.

В Іраку народ опинився перед непростим завданням підготовки до виборів свого лідера за демократичною процедурою. Це завдання істотно ускладнилося внаслідок активізації терористичних зазіхань, які у передвиборчому періоді стали ще жорстокішими і

практично повсюдними. По-перше, Урядова рада Іраку досягла консенсусу щодо переходу повноважень до іракського керівництва на умовах дотримання законності й чітко окреслених процедур, згідно з якими громадяни країни могли б обрати собі уряд і розбудувати конституційний лад. У березні з ухваленням Перехідного адміністративного закону (ПАЗ) було досягнуто цієї мети і створено передумови для наступного кроку – передання Коаліційними силами влади Тимчасовому урядові Іраку (ТУІ), яке відбулося 28 червня.

За сприяння Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних агентств ТУІ утворив Виборчу комісію Іраку – незалежний виборчий орган, який розробив процедуру реєстрації виборців і голосування для всіх іракців разом із тими, що перебувають у 14 країнах світу. На Національній конференції, скликаній 15 серпня, було обрано Тимчасову національну раду зі 100 осіб. Вибори до Перехідної національної асамблеї – основного законодавчого органу Іраку на початковому етапі формування перехідного уряду Іраку, було призначено на 30 січня 2005 року. Згідно з ПАЗ, перехідний уряд повинен розробити постійну Конституцію, яка має бути ратифікована до серпня 2005 року, після чого, згідно з правилами, закладеними у Конституції, у грудні 2005 року будуть проведені нові вибори до постійного уряду. Ми вважаємо, що всі ці кроки і, зокрема, вибори, розширяють перспективи для встановлення миру, закладуть основи самоврядування у країні і допоможуть створити передумови для позитивних зрушень у сфері прав людини, що принесе користь усім учасникам цих процесів. Однак поступ на цьому шляху не буде легким і швидким, принаймні спочатку, про що свідчать матеріали цього документа, що стосуються 196 країн світу. Він містить непоодинокі приклади погіршення стану дотримання прав людини, зокрема руйнування судової системи і незалежних ЗМІ, після успішного завершення визнаного міжнародною спільнотою виборчого процесу, як це сталося у Венесуелі.

Однією з причин започаткування Конгресом США у 1977 році практики підготовки Звітів про стан прав людини якраз і було усвідомлення складності й комплексності завдань у цій сфері. Узагальнюючи фактичний матеріал і нагромаджений світовий досвід, ми сподіваємося, що наша невтомна праця допоможе чіткіше окреслити завдання на майбутнє, виявити потенціал для тіснішої співпраці з метою втілення у життя положень Всесвітньої декларації прав людини.

Події року: демократія, права людини і праця

У наступних розділах Звіту викладено узагальнення подій, що відбувалися у 196 країнах світу, окремі з яких вирізнялися не лише масштабами своїх проблем у сфері прав людини, а й ступенем нашої участі у долі їхніх жертв і обсягами заходів, вжитих нами щодо їхніх репресивних урядів у 2004 році.

Ситуація з правами людини залишається дуже складною у Судані, уряд якого продовжує обмежувати свободу слова, преси, зборів, об'єднань, віросповідання та пересування. Він і далі вдається до арештів і переслідування тих, хто намагається скористатися цими правами.

До кінця року у суданській провінції Дарфур було понад 1,6 мільйона переміщених осіб, і ще 200 тисяч громадян країни знайшли притулок у сусідньому Чаді, куди Верховний комісар ООН у справах біженців спрямував значні обсяги гуманітарної допомоги. Повідомляють, що внаслідок насильства і примусового виселення померло близько 70 тисяч суданців.

Незважаючи на те, що уряд цієї країни обіцяє утримуватися від подальшого насильства у Дарфурі, репресії тривають. Уряд за допомогою загонів міліції, відомих під назвою Джинджавід, систематично нападає на мирні села. Як правило, Джинджавід координує свої дії з регулярною армією і здійснює їх під прикриттям військової авіації. У вересні, ретельно проаналізувавши результати дослідження, проведеного незалежними експертами, які опитали 1100 біженців, Державний секретар Колін Павелл дійшов висновку, що по відношенню до народу Дарфuru чиниться геноцид. Зокрема, він сказав: «У Дарфурі відбувається геноцид, і уряд Судану та Джинджавід несуть однакову відповідальність за все, що там відбувалося і, можливо, відбудеться».

Проурядові угруповання у регіоні вбивають, калічать і виганяють з домівок мирне населення, цілеспрямовано руйнують під час своїх операцій лікарні й житлові будинки. Надходили підтвержені повідомлення про те, що загони урядової міліції скоювали зумисні напади на цивільних мешканців, грабували їхнє майно і руйнували їхні оселі.

Водночас зрушення у переговорах щодо врегулювання конфлікту між північчю і півднем Судану, що відбулися наприкінці минулого року, дають надію на мир і поліпшення стану дотримання прав людини в цьому та інших регіонах Судану. До кінця 2004 року

Державний департамент зареєстрував істотний поступ у виконанні попередніх домовленостей між урядом та армією народно-визвольного руху Судану, протистояння між якими тривало 21 рік.

У відповідь на дії керівництва Корейської Народно-Демократичної Республіки (Північної Кореї), яка продовжує брутально ставитися до свого народу, у 2004 році Конгрес Сполучених Штатів ухвалив Акт про дотримання прав людини у Північній Кореї. Цей документ спрямований на оздоровлення ситуації щодо прав людини у КНДР, вирішення проблеми північно-корейських біженців, підвищення прозорості гуманітарних операцій, забезпечення вільного руху інформації та мирного об'єднання Корейського півострова.

У Білорусі поліція знущається з ув'язнених і затриманих, іноді застосовує до них і тортури. Служба безпеки проводить свавільні арешти і затримування громадян за їхні політичні переконання. Крім того, порушуються кримінальні справи і виносяться вироки, що передбачають позбавлення волі, за такою статтею, як «наклеп» на державного службовця, за який часто сприймають критику дій влади. Уряд Білорусі продовжує ігнорувати обгрунтовані звинувачення у причетності до зникнення журналістів і відомих діячів опозиції, а також відмовляється проводити ретельне і прозоре розслідування цих інцидентів. Натомість на посаду голови Адміністрації Президента Білорусі було призначено Віктора Шеймана, який, згідно з інформацією звіту Ради Європи, що заслуговує на довіру, мав відношення до зникнення людей. Це призначення ще більше сприяє встановленню у Білорусі атмосфери всюдозволеності й безкарності.

У Бірмі місцева хунта керує країною, видаючи декрети, і не обтяжує себе конституційними обов'язками щодо забезпечення основних прав людини. Сили безпеки практикують убивства без суду і слідства. Крім того, трапляються зникнення людей, а також гвалтування, побиття й катування ув'язнених і затриманих. Часто надходили повідомлення про безпідставні арешти з повною ізоляцією затриманих від зовнішнього світу. Служба безпеки систематично зазіхала на недоторканність приватного життя, вдавалася до примусового переселення громадян і рекрутувала до своїх лав неповнолітніх.

На уряд Ірану покладено відповідальність за скоєні протягом минулого року численні вбивства, у тому числі страти за вироками судів, проведених з порушенням процесуальних норм. Надходили непоодинокі повідомлення й про те, що силові відомства

катували ув'язнених і затриманих. Крім того, мали місце свавільні арешти і тривале утримування репресованих у повній ізоляції. Тюрми у країні переповнені й погано облаштовані, а громадяни не мають доступу до юридичної допомоги. Практикують і такий вид покарання, як побиття канчуками, порушуються права на недоторканність приватного життя.

Співпраця з Китаєм та поступ цієї країни у сфері прав людини у 2004 році розчаровує. Китай не спромігся виконати більшість своїх зобов'язань, які він прийняв у 2002 році під час американсько-китайського діалогу з прав людини. Щоправда, наприкінці року було відновлено робочі дискусії з цих питань, припинені після того, як Сполучені Штати підтримали у Комісії ООН з прав людини резолюцію щодо Китаю. У 2004 році уряд продовжував практику арештів і затримуваль активістів громадянського руху, зокрема тих, хто вільно висловлювався через Інтернет; адвокатів, які захищали дисидентів і громадян, засуджених до конфіскації майна; осіб, що обговорювали проблему ВІЛ-інфекції та СНІДу; журналістів, які писали про САРС; представників інтелігенції за висловлення політичних поглядів; відвідувачів молитовних будинків; робітників, які намагалися відстоювати свої права. Зловживання тривають і в місцях позбавлення волі. Уряд продовжує кампанію, розгорнуту проти духовного руху Фалун Гон, десятки тисяч послідовників якого й далі утримують у тюрмах, виправно-трудових таборах (не передбачених законом) та психіатричних закладах. Державна Рада Китаю ухвалила поправки до Конституції, які містять положення про захист прав людини, проте невідомо, до якої міри уряд втілюватиме ці поправки у практику.

У Саудівській Аравії на кількох напрямках мали місце позитивні зміни. Зокрема, уряд провів конференцію з прав і обов'язків жінок і вперше дозволив заснувати у королівстві правозахисну організацію. У жовтні уряд видав розпорядження, яким дозволив звертатися по одержання громадянства людям, які тривалий час проживають на території країни. Крім того, наприкінці року було проведено реєстрацію виборців і кандидатів на посади перед муніципальними виборами, запланованими на лютий 2005 року. Щоправда, до списків внесено лише чоловіків.

Однак список зловживань і порушень прав людини у Саудівській Аравії набагато довший, аніж перелік здобутків. Надходили вірогідні повідомлення про застосування тортур і

знуцання з ув'язнених з боку працівників правоохоронних органів, свавільні арешти і утримування в ізоляції. Релігійна поліція продовжувала практику залякування, переслідування і затримання як громадян країни, так і іноземців. Більшість судів проходили в закритому режимі, і звинувачувані поставали перед суддями без юридичної підтримки. Сили безпеки арештовували і затримували прихильників реформ. Уряд і далі обмежував свободу слова і преси, зборів, об'єднань і пересування. Були повідомлення і про зазіхання на приватне життя громадян. Мали місце й випадки насильства щодо жінок і дітей, дискримінація представників національних і релігійних меншин, а також жорсткого обмеження прав робітників.

На відміну від багатьох держав, де було зміцнено прямий контроль громадськості над урядом, Росія змінила свій закон про парламентські вибори і перейшла до практики призначення губернаторів областей замість їхніх виборів населенням, що ще більше підсилило виконавчу гілку влади. Обмеження діяльності ЗМІ, підконтрольна Дума (парламент), недоліки у проведенні останніх виборів, корупція у правоохоронних органах і політичний тиск на судову систему викликають занепокоєння щодо зменшення ступеня підзвітності уряду. Незважаючи на сувору законодавчу заборону, продовжують мати місце дискримінація і насильство на расовому ґрунті. Влада ухиляється від розслідування зловживань проти національних меншин. Водночас вона дедалі частіше безпідставно затримує їхніх представників для перевірки документів, планує проведення їхньої депортації за межі великих міст і обкладає їх штрафами. Урядові структури, що мають на меті захищати права людини, у Росії розвинуті досить слабо.

Уряд Зімбабве провів проти громадян цієї країни добре сплановану кампанію насильства, репресій і залякувань. Вона полягала в грубих порушеннях прав людини, законності й майнових прав. Проти політичних опонентів і активістів правозахисних рухів у тюрмах застосовували тортури у різних формах. Ветерани війни, молодь і військовослужбовці ставляться до політичних опонентів з особливою жорстокістю. Режим Мугабе спрямував свої деструктивні дії на інші державні інституції, зокрема на судову систему та правоохоронні органи. Суддів залякують і змушують іти у відставку, а на їхні місця призначають ставлеників Мугабе. Діяльність ЗМІ перебуває під жорстким контролем і тиском, а незалежних журналістів заарештовують і б'ють. Режим продовжує вдаватися до захоплення земельних ділянок як засобу політичного і соціального гноблення, а опонентів

цієї репресивної політики піддають насильству і гонінням.

У Венесуелі стан дотримання прав людини у 2004 році був незадовільним попри перемогу уряду на референдумі про припинення повноважень Президента Шавеса, здобуту у серпні минулого року. Опоненти Президента стверджують, що результати референдуму було підтасовано, проте спостерігачі від Організації країн Північної та Південної Америки та Центру Картера вважають, що підсумки голосування «відображають волю електорату». Протягом року уряд посилив свій контроль над судовою системою та активізував втручання у судочинство. Неурядові організації зазнавали тиску і залякувань з боку прихильників уряду. У грудні законодавчий орган країни ухвалив нормативні акти, які ставлять під загрозу свободу слова і преси, прирівнюючи критику правлячого режиму до кримінального злочину. Уряд Сполучених Штатів ужив щодо Венесуели санкцій за недостатні заходи цієї країни, спрямовані на боротьбу з торгівлею людьми.

Фідель Кастро додав до свого стажу диктатора, який найдовше у світі залишається при владі, ще один рік. Уряд Куби й надалі залишається на позиціях нехтування всіма демократичними нормами і продовжує залякування і цькування активістів демократичного руху, дисидентів, журналістів, інтелігенції та робітників, які намагаються вивести економічну діяльність з-під державного контролю. Більшість із 75 дисидентів, засуджених до тривалих термінів ув'язнення, незважаючи на протести міжнародної спільноти, утримується в карцерах. Протягом року за звинуваченням у «неповазі до влади» було заарештовано ще 22 інакодумці. Зловживання кубинського режиму продовжують бути об'єктом пильної уваги з боку Сполучених Штатів як країни-члена Ради ООН з прав людини.

На своїй сесії 2004 року Рада ООН з прав людини вдруге формально ухвалила запропоновану США резолюцію щодо Куби, а також Туркменістану, Північної Кореї та Білорусі. Було досягнуто консенсусу і щодо резолюції відносно Бірми. Завдяки представництву у Раді з прав людини таких держав, як Зімбабве, Куба, Судан і Китай, котрі не шанують прав своїх громадян, сесія Ради, проведена у 2004 році, виявилась у кількох аспектах невдалою. Комісія не спромоглася ухвалити резолюцій відносно ситуації з дотриманням прав людини у Китаї, Зімбабве і Чечні. Сполучені Штати продовжують домагатися підвищення ефективності роботи комісії, зокрема завдяки введенню до її

складу держав із високим рівнем забезпечення прав людини.

Сполучені Штати вважають, що демократично обрана влада схильна більше поважати права громадян. Виходячи з цих міркувань, Сполучені Штати разом з іншими країнами працюють над створенням Співдружності демократій (СД) – мережі демократичних країн, які мають на меті захист, зміцнення і поширення демократії у всьому світі. У 2004 році США приєдналися до інших країн Співдружності, аби посприяти формуванню демократичного осередку – групи країн-однорумців, які координуватимуть свої дії з Комісією ООН з прав людини та іншими агентствами ООН задля досягнення цілей, що узгоджуються з демократичними ідеалами. Співпрацюючи у Комісії з Перу, Румунією та Східним Тимором, Сполучені Штати запропонували і домоглися ухвалення резолюції, якою передбачено посилення ролі ООН у розвитку демократії. Цей документ серед іншого містить рекомендації щодо запровадження у штаб-квартирі Верховного комісара з прав людини процедури «ключового пункту», яка полегшить країнам доступ до ресурсів ООН, передбачених для допомоги новим демократіям.

Підтримуючи ідею створення демократичного осередку ООН, СД намагається сприяти розвиткові демократичних інституцій і пропагуванню демократичних цінностей у рамках проектів, в яких об'єднуються зусилля демократичних країн. Так СД відрядила міждержавну делегацію фахівців з демократичного врядування до Східного Тимору для обміну досвідом з тиморськими урядовцями, а іракська група спостерігачів за виборами вирушила з Іраку до Литви, щоб там обговорити підсумки спостережень за виборчим процесом. Згуртування зусиль демократичних країн у протидії порушенням елементарних прав людини – прав, закріплених Міжнародною декларацією прав людини, підтверджених Варшавською декларацією СД і Сеульським планом дій, – це головний засіб тиску на уряди, які зневажають і порушують права своїх громадян.

Інституційні зміни:

У Катарі конституційний процес був продовжений після того, як емір цієї країни підписав проект нової Конституції, схваленої більшістю виборців у 2003 році. За родиною еміра зберігається привілей на успадкування влади, однак нова Конституція, що має набути чинності 2005 року, містить низку положень, які стосуються прав людини.

Президент Пакистану Мушараф продовжує очолювати Головний штаб армії, незважаючи

на свою обіцянку до кінця року залишити цю посаду.

На африканському континенті Центрально-Африканська Республіка ввела в дію нову Конституцію і зробила низку інших кроків з реалізації плану переходу до демократії, оголошеного Президентом Бозізе, який прийшов до влади внаслідок перевороту у березні 2003 року. У Гвінеї-Бісау після військового перевороту у вересні 2003 року військові привели до влади цивільний уряд. В обох випадках стабілізація ситуації після переворотів супроводжувалася зменшенням кількості повідомлень про порушення прав людини.

Прагнення Туреччини досягти відповідності Копенгагенським критеріям Європейського Союзу спонукало керівництво країни до здійснення кількох важливих реформ: зокрема до прийняття нового, відносно ліберального Кримінального кодексу та внесення до Конституції поправок про заборону кровної помсти і тортур, розширення свободи віросповідання, слова і зборів, послаблення ролі військових у керівництві країною. Однак має місце зволікання із запровадженням цих реформ. Не припиняються зловживання з боку турецьких сил безпеки, які практикують катування, побиття, свавільні арешти і затримування. Щоправда, кількість подібних інцидентів зменшилася, і, як повідомляє Європейський комітет із запобігання тортурам, влада на місцях намагається дотримуватися політики «нульової терпимості» до тортур, яку проводить центральне керівництво. У країні, як і раніше, трапляються випадки вбивств на ґрунті кровної помсти. Уряд зняв деякі обмеження на використання курдської та деяких інших мов, однак продовжуються зазіхання на свободу слова і преси.

В минулому році деякі уряди вживали енергійних заходів щодо боротьби з корупцією. Коста-Рика досягла чи не найвиразнішого поступу у розслідуванні дій колишніх посадовців найвищого рівня, почавши слідство за фактами нецільового використання коштів, хабарництва й укладення незаконних контрактів трьома колишніми президентами цієї країни. В Африці здійснюється кілька антикорупційних кампаній, спрямованих на боротьбу з розкраданням державного майна та порушеннями прав людини урядовцями. Кампанія, почата Президентом Гамбії Джамме, зосереджена на викорінюванні корупції в органах влади і відновлюванні міжнародного авторитету країни. Наслідком роботи спеціальної Слідчої комісії у Гамбії стало звільнення низки урядовців вищого рівня і відкриття кількох кримінальних справ з розслідування економічних злочинів. У Кенії

запроваджено посаду міністра з боротьби із корупцією і почато урядове розслідування кількох убивств, скоєних без суду і слідства. У Замбії продовжувала свою роботу Комісія з розгляду скарг на працівників поліції, утворена у 2003 році з метою припинення зловживань у правоохоронних органах.

Політичні права:

На жаль, політична ситуація у країнах Євразії, за винятком Грузії та України, продовжує викликати серйозне занепокоєння. Поступ у цьому регіоні спостерігається здебільшого в сфері розвитку громадянського суспільства. Дедалі більше неурядових організацій (НУО), опозиційних партій і громадян доходять висновку про необхідність запровадження і відстоювання практики підзвітності урядів. У Туркменістані та Узбекистані опозиційні партії позбавлені можливості зареєструватися. Водночас уряди цих країн, хибно засвоївши уроки України та Грузії, намагаються придушити паростки громадянського суспільства. Вони переслідують НУО, створюючи їм бюрократичні перепони і використовуючи специфічні юридичні засоби.

У Грузії поступ, зафіксований міжнародними спостерігачами минулого січня, створив передумови для проведення «найдемократичніших парламентських виборів у грузинській історії», що відбулися у березні. Інші уряди регіону досягли незначного прогресу, дещо вдосконаливши виборчий процес і оновивши законодавство. Нові закони про вибори, ухвалені в Казахстані, Киргизстані і Таджикистані, у деяких аспектах кращі за попередні, однак у цих трьох країнах вони, як і раніше, не відповідають світовим стандартами. Вибори, що відбулися 2004 року в Казахстані і Киргизстані, засвідчили про окремі позитивні зрушення порівняно з попередніми, однак місцеві й міжнародні спостерігачі звертали увагу на порушення на виборчих дільницях, переслідування та утиски опозиційних кандидатів, недотримання принципу рівності доступу до ЗМІ.

У Білорусі уряд продовжує відмовляти своїм громадянам у праві на зміну керівництва країни демократичним шляхом. За підсумками референдуму 17 жовтня, проведеного зі значними порушеннями, з Конституції вилучено положення про обмеження кількості президентських термінів. Перед референдумом і парламентськими виборами, проведеними водночас із ним з такими само порушеннями, уряд призупинив випуск незалежних газет і зняв з реєстрації багатьох кандидатів від опозиції. Уряд

необґрунтовано застосовував силу, в деяких випадках вдаючись до побиття і арештів політичних лідерів, які висловлювали мирний протест проти виборчих маніпуляцій, а також журналістів, які висвітлювали їхні акції. Протягом року уряд закрив низку провідних НУО, які займалися правозахисною діяльністю, а члени решти НУО зазнавали переслідувань з боку правоохоронних органів.

У жовтні Боснія і Герцеговина вперше після підписання Дейтонської угоди самостійно провела вибори до місцевих органів влади. Ці вибори, за висновками експертів, відповідали міжнародним стандартам. Три виборчі кампанії з безпрецедентно високою активністю виборців у Індонезії відкрили шлях до переходу влади від колишнього керівництва до обраного опозиційного лідера. Політичний процес в Індонезії засвідчив також поразку кандидатів на місця у парламенті від армії та поліції.

На африканському континенті вартими уваги є події у Гані й Мозамбіку, де кандидати правлячих політичних угруповань були переобрані під час у цілому вільного і справедливого виборчого процесу. У Сьєрра-Леоне відбулися, щоправда, з деякими порушеннями, перші за останні 32 роки вибори до місцевих органів влади.

У Бурунді непокоїть зволікання з проведенням виборів і уповільнення поступу країни до демократії. перехідний уряд не спромігся провести вибори до центральних і місцевих органів влади, як це передбачалося підписаною в Аруші угодою про мир і примирення. Крім того, референдум, на який мав бути винесений проект Конституції, наприкінці року було відкладено на невизначений термін. Маоїстські підступи і відсутність порозуміння між політичними партіями Непалу унеможливили проведення виборів протягом звітнього року і спричинили поглиблення політичної кризи у цій країні.

У Руанді, де політичні права громадян і раніше були дуже обмеженими, ситуація ще більше ускладнилася внаслідок кампанії закриття або нейтралізації правозахисних організацій. Ця акція, що проводилася під гаслами боротьби з «пуантилізмом», була спрямована проти правозахисних груп, журналістів, викладачів і священників, яких звинувачували у сповіданні «ідеології геноциду».

Рівень поваги до прав людини з боку уряду Ірану знижувався. Вибори 290 депутатів Меджлісу (парламенту), які відбулися у лютому, не були визнані ані вільними, ані справедливими. Косервативно-клерикальна Наглядова рада вилучила з виборчих

бюлетенів практично всіх кандидатів-реформаторів, серед яких було 85 членів Меджлісу попереднього скликання. Приводом для цього була їхня буцімто «демонстративна неповага» до наявної у країні системи врядування. Після виборів, позначених серйозними порушеннями, реформатори змогли отримати у парламенті меншість, що позбавило їх істотного впливу на ситуацію в країні. Водночас наступ консерваторів на реформаторські тенденції та опозиційні партії триває.

Внутрішні та інші конфлікти

Комісія правди і примирення у Сьєрра-Леоне завершила громадські слухання, метою яких було оприлюднення свідчень жертв громадянської війни. У слуханнях виступило близько 10 тисяч осіб. Комісія звернулася до уряду з пропозицією провести у країні правову, політичну та адміністративну реформи. Уряд також звільнив велику кількість неповнолітніх, які брали участь у збройному конфлікті. Наприкінці року місія ООН у Сьєрра-Леоне передала повноваження збройним силам і поліції цієї країни і згортає свою діяльність, яка, згідно з мандатом Ради безпеки, має завершитися у червні 2005 року.

Після перемоги у другому турі виборів, що відбулися у кінці 2003 року, Президент Гватемали Оскар Бергер повторно вніс до політичного порядку денного мирні угоди 1996 року і від імені держави вибачився перед громадянами за порушення їхніх прав під час затяжної громадянської війни. Уряд також зменшив кількість військ, ліквідував кілька значних формувань та підрозділів і знизив військовий бюджет. У серпні військова влада оприлюднила нову доктрину, яка включає положення про необхідність захисту прав людини.

За підсумками переговорів, що тривали протягом звітного року, уряд Колумбії у листопаді й грудні роззброїв близько 3 тисяч бойовиків з воєнізованих Об'єднаних сил самооборони Колумбії. Крім того, до своїх помешкань змогли повернутися сотні муніципальних службовців після того, як уряд запровадив постійне патрулювання у містах. Внаслідок вжитих заходів кількість убивств, викрадень та інших насильницьких злочинів зменшилася.

У Гаїті впродовж багатьох років триває громадянський конфлікт, викликаний політичною стагнацією і чварами між прихильниками і опонентами Арістиди, що дедалі частіше супроводжуються застосуванням сили. Ситуація набула особливого загострення 29

лютого, коли Президент Арістид подав у відставку і виїхав з країни. Незважаючи на присутність у Гаїті миротворчого контингенту ООН, Тимчасовий уряд, що є конституційним органом влади, залишається слабким. У вересні прибічники Арістида почали у місті Порт-о-Пренс кампанію дестабілізації та насильства під назвою «Операція Багдад». Заворушення супроводжувалися безладною стріляниною, руйнуванням і підпалами громадських установ і житлових будинків, а також викраденнями працівників поліції та цивільних осіб, яких убивали, відтинаючи їм голови та спалюючи живцем. Хвиля насильства у Порт-о-Пренсі на кілька тижнів паралізувала роботу закладів торгівлі, освіти, порту і судів.

У Південній Азії продовжуються конфлікти. У штатах Джамму й Кашмір і на північному сході Індії триває насильство. Сили безпеки зухвало порушують права громадян, убиваючи не тільки озброєних бойовиків, а й мирних громадян. У Шрі-Ланці урядові війська і терористичне угруповання «Тигри визволення Таміл-Іламу» порушували перемир'я. У Непалі серйозною проблемою є зникнення людей, взятих під варту, збереження за урядовими силами безпеки широких повноважень на проведення арештів і затримувань осіб, підозрюваних у симпатіях до маоїстських повстанців. Сили безпеки Непалу практикують і свавільне застосування сили аж до вбивств. Оскільки напади маоїстів не припиняються, озброєні заколотники мордують цивільних громадян, а урядові агенти примусово мобілізують до армії неповнолітніх і вдаються до бомбардувань, внаслідок яких гине мирне населення.

Регіон Великих озер у центральній частині Африки, що охоплює Демократичну Республіку Конго, Руанду, Бурунді та Уганду, перебуває у стані громадянської війни, супроводжуваної широкомасштабними актами насильства на міжетнічному ґрунті та численними порушеннями прав людини, які не припиняються ось уже впродовж десятиріччя через постійну присутність тут воєнізованих формувань і загонів міліції, які мігрують з однієї країни до іншої. Ці групи змагаються за територію та природні ресурси і створюють між собою ситуативні альянси. Одним з найнебезпечніших є угруповання, що вийшло з Руанди після геноциду 1994 року і знайшло притулок у на сході Конго. Воно продовжує протистояти урядові Руанди, організовує напади, переходячи через кордон між Конго і Руандою, тероризує мирне населення Демократичної Республіки Конго і скоює інші злочини. У цьому регіоні перебувають озброєні групи, які воюють з урядами Уганди і

Бурунді, намагаючись зірвати мирний процес.

Незважаючи на наявність перспектив мирного врегулювання в регіоні Великих озер, порушення прав людини стало тут звичайним явищем. Найбільше від них потерпають діти, яких примусово відлучають від сімей, мобілізують до армії і перетворюють на малолітніх солдатів. Деякі повстанські загони майже поспіль складаються з неповнолітніх. Вразливою категорією населення є також жінки і дівчата, оскільки гвалтування дедалі частіше стають одним із засобів ведення цієї війни. У регіоні налічується 5 мільйонів переміщених осіб (усього у світі їх близько 25 мільйонів) і багато біженців. Сполучені Штати ведуть активні переговори з Демократичною Республікою Конго і Руандою. Ми продовжуємо стежити за подіями у цьому регіоні, приділяючи особливу увагу небезпеці, що її можуть становити озброєні угруповання. У Кот д'Івуарі напад на позиції заколотників і повітряний удар по французькому миротворчому контингенту в листопаді поклали край хисткому перемир'ю між урядом і повстанцями, що протрималося 18 місяців. Незважаючи на ембарго і погрози запровадження санкцій, уряд схилиється до силового розв'язання конфлікту. Президент Буш констатував, що Кот д'Івуар, країна, котра колись була найактивнішим у регіоні торговельним партнером США у рамках програми, передбаченої Актом про розширення перспектив для Африки, нинішнього року має бути вилучена зі списку країн-учасниць цієї програми через внутрішню нестабільність і загальний занепад правопорядку, що роблять її місцем, несприятливим для іноземних інвестицій.

У Росії вересневий напад на школу в північно-осетинському місті Беслані та зникнення людей, затриманих правоохоронними органами, свідчать про зневагу до елементарних прав людини, що їх обидві сторони конфлікту продовжують нехтувати на Північному Кавказі. Протягом року надходили вірогідні повідомлення про серйозні зловживання, зокрема політично вмотивовані зникнення і вбивства без суду і слідства, з боку як урядових сил, так і чеченських повстанців. Той, хто намагається притягнути винних до відповідальності за ці злочини, нерідко сам стає об'єктом агресії. Чеченські бойовики не припиняють нападів на російське цивільне населення, одним із прикладів чого можуть бути вибухи у московському метрополітені.

Недоторканність особи

Після кількох років напружених дебатів Верховний суд Чилі скасував рішення апеляційного суду щодо надання юридичного імунітету колишньому Президентові країни Августо Піночету, проти якого 13 грудня прокурор висунув обвинувачення за злочини, скоєні під час виконання «Операції Кондор» у 1970-х роках.

У Центрально-Африканській Республіці тривав процес переходу влади до цивільного керівництва, внаслідок якого уряд розпустив розвідувальний підрозділ служби безпеки – збройне формування, звинувачене у скоєнні численних злочинів – катувань, гвалтувань і пограбувань – у 2003 році. У грудні 2003 року Президент Бозізе знову скликав військовий трибунал після восьми років перерви у його роботі. Трибунал займався розглядом справ, що стосувалися порушень прав людини, зокрема свавільних убивств, гвалтувань і мародерства.

Північна Корея залишається місцем, де панує один із найрепресивніших і найбрутальніших режимів у світі. За приблизними оцінками, у ній налічується від 150 до 200 тисяч політичних в'язнів, яких утримують у концентраційних таборах, розташованих у віддалених районах країни. Люди, яким вдалося виїхати з Північної Кореї, розповідають, що багато ув'язнених помирає від тортур, голоду, хвороб, холоду. Режим жорстко регламентує і багато аспектів життя своїх громадян.

У Єгипті в лютому 2003 року було подовжено ще на 3 роки чинність Закону про надзвичайні ситуації, що обмежує низку основних громадянських прав. Правоохоронні органи продовжують вдаватися до тортур і знущань з ув'язнених, внаслідок чого, згідно з повідомленнями, що надійшли протягом звітного року, у країні загинуло щонайменше 10 осіб, які утримувалися під вартою у відділах поліції та місцях позбавлення волі. Серйозною проблемою залишаються свавільні арешти і тривале досудове утримування в ізоляції. Умови перебування в єгипетських тюрмах, як і раніше, справляють гнітюче враження.

Уряд Сирії широко застосовує тортури, що протягом року стали причиною смерті щонайменше 8 осіб. Продовжувалися свавільні арешти і затримування, практикувалося тривале досудове утримування під вартою, процедура у судах служби безпеки залишалася далекою від справедливої, а умови утримування ув'язнених у тюрмах погіршувалися. Протягом року сили безпеки провели масові арешти курдів у провінції Гассакех, а також в

Алеппо, Дамаску та інших містах.

12 березня у місті Камішлі на північному сході провінції Гассакех сили безпеки під час футбольного матчу відкрили вогонь по натовпу, після того, як спалахнула сутичка між курдськими й арабськими вболівальниками. Під час кількоденних заворушень кілька десятків осіб загинуло. Було затримано 2000 курдів, з яких 300 досі перебувають під вартою в очікуванні розгляду своїх справ Верховним судом безпеки та військовим судом, який має початися наприкінці року. Уряд продовжує приховувати інформацію про місцеперебування і стан здоров'я людей, яких протягом кількох років утримують в ізоляції.

В Узбекистані тортури у тюрмах, слідчих ізоляторах і відділах міліції та служби безпеки стали звичайним явищем. Службовці правоохоронних органів, які скоюють ці злочини, рідко зазнають покарання. Однак уряд робить помітні кроки з викорінення тортур і підвищення відповідальності за їх застосування. Він запровадив у деяких підрозділах Міністерства внутрішніх справ попередні процедури з розслідування і притягнення до дисциплінарної відповідальності службовців, винних у порушеннях прав людини, і дозволив НУО інспектувати тюрми й проводити інструктування особового складу з правозахисних питань. Уряд також співпрацює із закордонними судово-медичними експертами при розслідуванні випадків смерті людей, утримуваних під вартою, коли є підстави підозрювати, що їхня смерть настала внаслідок тортур.

Свобода преси

Консервативний рецидив у відповідь на демократичні вимоги в Ірані у багатьох аспектах виходить за межі сфери захисту прав людини. Так, наприклад, у 2004 році було призупинено розслідування смерті канадсько-іранського фотографа, який загинув від крововиливу в мозок внаслідок травми, завданої йому в одній з іранських тюрем. Уряд поступово придушив усі незалежні місцеві видання і заарештував або шляхом залякування змусив замовкнути їхніх журналістів. У 2004 році під урядовим тиском опинився останній осередок вільного спілкування – Інтернет. Це сталося після того, як уряд почав арештовувати власників веб-сайтів і силою схилити їх до фальшивих зізнань.

Зміцнення урядового контролю над ЗМІ в Росії продовжує підривати свободу слова та незалежність преси, що є виявом загальної тенденції до посилення контролю над

засобами масової інформації та цькування преси на теренах Євразії, особливо у Білорусі та деяких країнах Середньої Азії. Російська специфіка полягає у збереженні за державою права власності на ЗМІ та обмеженні доступу до інформації з таких делікатних тем, як, зокрема, чеченська. Урядовий тиск спонукає журналістів до самоцензури.

Уряд Того, провівши формальні політичні консультації з Європейським Союзом, запровадив нове законодавство, що регламентує діяльність ЗМІ. Ці нововведення справляють неоднозначне враження: з одного боку, журналістів більше не будуть позбавляти волі за завдану ними образу честі й гідності, а з іншого – тюремне ув'язнення може застосовуватися як покарання за інші дії, зокрема такі, як розпалювання міжетнічної ворожнечі, підбурювання до порушення закону, а також публікування статей під псевдонімом. Закон визначає і стандарти журналістської діяльності та вимагає від незалежних видань, аби принаймні одна третина їхнього штату відповідала встановленим урядом критеріям.

Незважаючи на те, що в Алжирі у 2004 році відбулися перші демократичні вибори на альтернативній основі, за підсумками яких було переобрано Президента Бутефіку, уряд продовжив політику обмежування діяльності ЗМІ. Почастішали випадки застосування закону про дифамацію та урядового тиску на пресу, наслідком чого стало ув'язнення кількох журналістів на терміни від 2 до 24 місяців, закриття або призупинення діяльності двох газет і суцільна самоцензура у ЗМІ.

Міжнародні організації та місцеві журналісти звинувачують уряд Венесуели у культивуванні в суспільній свідомості ворожого ставлення до преси. Адміністративні акти у поєднанні з новим законом, ухваленим у грудні, створюють атмосферу недовіри до незалежних ЗМІ та підвищують імовірність їхнього переслідування.

Свобода віросповідання

Ці питання детально висвітлено у щорічному Звіті про стан релігійної свободи у світі, оприлюдненому у вересні 2004 року. Даний документ доповнює цей звіт і зосереджує увагу на найважливіших останніх подіях. Акт з міжнародної релігійної свободи передбачає внесення країн, де мають місце серйозні утиски свободи совісті, до списку особливого занепокоєння. У вересні за рішенням Державного секретаря до нього повторно увійшли Бірма, Китай, Іран, Північна Корея та Судан і вперше – Еритрея, Саудівська

Аравія та В'єтнам.

Оскільки в Іраку було припинено переслідування на релігійному ґрунті, які практикував уряд Саддама Хусейна, у 2004 році Держсекретар вилучив цю країну зі згаданого списку. З часів визволення Іраку коаліційними силами з боку уряду не було зареєстровано жодного зазіхання на релігійну свободу, і Перехідний адміністративний закон Іраку передбачає «свободу думки, совісті, віросповідання та релігійної практики».

Дії уряду Саудівської Аравії у царині свободи совісті продовжують розчаровувати. Впродовж 2004 року вище керівництво Сполучених Штатів проводило з урядом Саудівської Аравії інтенсивні дискусії довкола питань релігії, і у вересні Державний секретар вніс цю країну до списку проблемних, як того вимагає Акт про релігійну свободу, за винятково грубі порушення свободи совісті. Уряд жорстко регламентує релігійне життя. Мусульмани-суніти, які не належать до вахабітського крила, а також шіїти і послідовники суфізму, наражаються на дискримінацію та заборону здійснення культових відправ.

Багатьох лідерів цих релігійних течій заарештовано й кинуто до в'язниць. Уряд Саудівської Аравії забороняє немусульманську релігійну практику на території країни. Особи, які сповідують інші релігії, ризикують потрапити під арешт або до в'язниці. За відкриту релігійну діяльність їм загрожують тортури і депортація з країни. Траплялися непоодинокі випадки, коли священики мечетей, які отримують платню з державного бюджету, у своїх проповідях вживали брутальну лайку на адресу представників несунітських ісламських течій та представників інших релігій.

В'єтнам продовжує обмежувати свободу віросповідання та діяльність релігійних організацій, які не входять до переліку, затвердженого державою. Уряд так і не видав указу, що забороняє змушувати громадян відрікатися від віри, і продовжує зловживання із застосуванням сили щодо віруючих, утримуючи у місцях позбавлення волі багатьох в'єтнамців за їхні релігійні переконання. Незважаючи на дозвіл знову відкрити деякі храми у центральній частині країни, що були закриті у 2001 році, уряд відмовляється реєструвати і поновлювати реєстрацію сотень інших релігійних громад.

Проте є і деякі позитивні тенденції. Окремі релігійні лідери висловлюють стриманий оптимізм у зв'язку з оприлюдненням нового Декрету про релігії, ухваленого урядом у

листопаді. Вже у грудні Євангельська церква Північного В'єтнаму провела свій перший за 20 років існування національний конгрес і обрала нове, незалежне керівництво.

До здобутків минулого року, відображених у Звіті, можна віднести реєстрацію церкви Свідків Єгови у Вірменії, яку було здійснено у жовтні після низки невдалих спроб. У Боснії та Герцеговині новий закон про релігії пройшов процедуру розгляду в обох палатах парламенту. Цей закон визнає за релігійними громадами всю повноту прав і свобод, а також надає їм статус, якого вони ніколи раніше не мали. З Грузії протягом звітного періоду стало надходити менше повідомлень про застосування сили до членів релігійних меншин.

Ставлення до меншин, жінок і дітей

Державний департамент 30 грудня закінчив свій Звіт про глобальний антисемітизм за період з 1 липня 2003 по 15 грудня 2004 року. Цей підсумковий документ було підготовано на виконання вимоги законодавства на основі інформації, отриманої з наших посольств, від НУО та з матеріалів Звіту про стан релігійної свободи у країнах світу.

У Чехії та Словаччині продовжувалася дискримінація циганського населення, незважаючи на те, що керівництво обох держав докладає зусиль, щоб виправити ситуацію шляхом перегляду законодавчих норм і залучення осіб циганської національності до налагодження зв'язків циганських громад із правоохоронними органами та закладами охорони здоров'я.

У Хорватії відзначено істотний поступ у справі повернення майна біженцям, насамперед сербам, однак на локальному рівні поки що серйозною проблемою залишаються перешкоди, створені для представників національних меншин, які повертаються на батьківщину. У Косові протягом двох днів березневого заколоту проти сербського населення і представників інших національностей було скоєно низку актів насильства, які засвідчили непевність становища етнічних меншин у цій провінції.

У Таїланді на стан дотримання прав людини негативно вплинуло застосування сили проти мусульманських дисидентів на півдні країни, де 28 квітня підрозділи поліції та армії вбили понад 100 осіб, розганяючи виступи ісламських сепаратистів у провінціях Ялі, Паттані та Наратіват. 25 жовтня 78 затриманих мусульман, яких доправляли до військового табору, дорогою померли від ядухи у переповнених автомобільних фургонах.

В Афганістані та Іраку зареєстровано надзвичайний поступ у поверненні жінкам політичних прав, зокрема права брати участь у голосуванні, висувати свої кандидатури на виборах, займати керівні посади в органах влади. Аналогічні зміни відбуваються і в інших сферах суспільного життя, зокрема в освіті. У Пакистані факти знуцання з жінок, що перебували під вартою, послужили підставою для створення спеціальних відділів поліції, особовий склад яких складається винятково з жінок. Незважаючи на те, що у Пакистані тривають убивства на ґрунті кровної помсти, нове законодавство передбачає набагато суворішу відповідальність за цей злочин. Крім того, з метою запобігання зловживанням пом'якшено вироки особам, визнаним винними у святотатстві та скоєнні правопорушень, перелік яких наведено в декретах Хадуда.

У кількох країнах одна з найбільших проблем, яка стосується прав жінок і дітей, полягає у небажанні держави вживати дієвих заходів щодо усунення передумов, які сприяють торгівлі людьми.

У Бірмі жінок і дівчат викрадають з автобусних зупинок, риболовецьких селищ, прикордонних міст, а також гірничих і військових таборів. У цій країні людей викрадають і для продажу за кордон. Економічні прорахунки уряду й запровадження примусової праці ще більше погіршують ситуацію. В Об'єднаних Арабських Еміратах жінок експлуатують як повій і домашніх служниць, а з підлітків роблять наїзників верблюдів. Нещодавно було одержано матеріали про долю неповнолітніх наїзників верблюдів, з яких видно, що жертвами злочину вони стають ще у ранньому віці. Дітей утримують у незадовільних умовах, від яких вони зазнають серйозних травм і навіть іноді помирають. Вони потерпають від недоїдання, фізичного виснаження і сексуальних домагань з боку хазяїв. Уряд оголосив про деякі заходи, спрямовані на боротьбу з цим явищем, які поки що мають незначний ефект.

На Кубі розвиток заохочуваного державою туризму сприяє появі таких явищ, як секс-туризм і проституція серед неповнолітніх дівчат.

Розвиток нафтодобувного бізнесу в Екваторіальній Гвінеї обумовив її використання як транзитної держави і пункту кінцевого призначення у контрабанді жінок.

Кількість громадян Індії, яких незаконно вивозять з країни для трудової та сексуальної експлуатації, становить мільйони. Водночас з аналогічною метою тисячі жінок

переправляють в Індію з Непалу і Бангладеш. Контрабанда людей в Індії, де до цього виду злочинності причетні деякі урядовці, продовжує викликати серйозне занепокоєння. Незважаючи на відсутність загальнонаціонального законодавства, яке сприяло б подоланню цієї проблеми, в окремих штатах помітно певний поступ у її вирішенні, і вище керівництво Індії нещодавно висловило рішучі наміри щодо запровадження єдиної державної політики у сфері боротьби з торгівлею людьми.

Насильство і дискримінація по відношенню до найвразливішої частини груп населення не припиняються у Танзанії. У серпні напівавтономний острів Занзібар поставив поза законом гомосексуалістів і запровадив для них суворе покарання. На материковій частині Танзанії налічується 4 мільйони жінок і дівчат, які зазнали мутиляції зовнішніх статевих органів, і, незважаючи на те, що закон частково забороняє подібні операції, поліція рідко притягує до відповідальності тих, хто їх виконує. Вік дівчат, які стають жертвами таких операцій, зменшується, що може свідчити про бажання приховати факти її проведення.

Права найманих робітників

В Іраку захист прав робітників перебуває на низькому рівні. Причиною цього є панування насильства у країні, безробіття і недорозвинутість профспілкових організацій і трудового законодавства. Однак завдяки втручанням світової спільноти у цій сфері помітні деякі ознаки поступу. Згідно з повідомленнями Міжнародної організації вільних професійних спілок (МОВПС), робітники почали засновувати професійні об'єднання на підприємствах, де це раніше було заборонено законодавством поваленого режиму, а також відроджувати профспілкові спілки, в яких раніше домінували представники партії Баас. Міжнародна організація праці (МОП) протягом року надавала Іракові технічну допомогу у розробці трудового законодавства, яке відповідає світовим стандартам, розбудові інфраструктури Міністерства праці та соціальної політики, організації служб зайнятості й запровадження програм професійної підготовки.

У квітні слідча комісія МОП, сформована згідно зі статтею 26 статуту цієї організації, відрядила до Білорусі робочу групу, яка перевіряла повідомлення про те, що уряд систематично порушує свої обов'язки перед МОП і не дотримується її фундаментальних Конвенцій про свободу асоціацій та про право робітників на організацію профспілок і колективну участь в укладанні тарифних угод, незважаючи на те, що обидва ці документи

були ратифіковані парламентом країни. Слідча комісія запропонувала уряду Білорусі вжити всіх заходів для реєстрації незалежних профспілок, удосконалити законодавчу і нормативну базу, яка обмежує свободу асоціацій, захистити лідерів незалежних профспілок від дискримінації та поінформувати громадськість про зроблені нею висновки і рекомендації. Було окремо зазначено, що більшість із цих рекомендацій має бути втілено щонайпізніше до червня 2005 року.

Під керівництвом Президента Буша Сполучені Штати разом з іншими демократичними країнами підтверджують свою готовність захищати права людини і демократію. Ми виходимо з переконання, що держави, якими керують вільні люди, є наріжним каменем для розбудови світу, затишнішого для всіх. Виконання нашого обов'язку залежить від рішучості й завзяття всіх послідовників демократії. Ми сподіваємося, що Звіт про стан дотримання прав людини у країнах світу стане індикатором досягнутого прогресу і путівником до розв'язування проблем, які чекають нас попереду.

Україна

Україна – парламентсько-президентська республіка. Керують нею Президент, обраний прямим голосуванням, Прем'єр-міністр, котрий очолює Кабінет Міністрів України, та однопалатний парламент – Верховна Рада України. Прем'єр-міністр призначається парламентом і затверджується Верховною Радою. Склад Кабінету Міністрів визначається Прем'єр-міністром і затверджується Президентом. Загальне керівництво Кабінетом Міністрів здійснює Президент України.

Вибори до центральних і місцевих органів влади минулого року засвідчили наявність істотних недоліків у демократичному процесі. Після передвиборчої кампанії, у перебігу якої інтенсивно використовувався адміністративний ресурс для підтримки проурядового кандидата і стримування його опонента, 31 жовтня 2004 р. було проведено перший, а 21 листопада – другий тур голосування, до якого вийшли лідер опозиції Віктор Ющенко і Прем'єр-міністр Віктор Янукович. Масові фальсифікації на користь кандидата від влади під час другого туру голосування викликали найпотужнішу хвилю мирного протесту у новітній українській історії, відому як “Помаранчева революція”. Верховний Суд визнав результати другого туру голосування недійсними і призначив повторне голосування на 26 грудня. Під час повторного голосування 26 грудня, на якому переміг В. Ющенко, та

короткого періоду, що передував йому, ситуація істотно поліпшилася. У Конституції України закладено законодавчі основи незалежного судочинства, проте суди зазнають політичного тиску і є корумпованими та неефективними.

У країні функціонують два відомства, на які покладено однакову відповідальність за внутрішню безпеку, – Служба безпеки України (СБУ), що займається збиранням розвідувальної інформації, та Міністерство внутрішніх справ (МВС) разом із підпорядкованими йому різними формуваннями міліції. Крім того, Державна податкова адміністрація має у своєму розпорядженні податкову міліцію. Служба зовнішньої розвідки, організована у жовтні як окреме урядове відомство, окрім збирання розвідувальних даних за межами країни, має вести боротьбу з організованою злочинністю і тероризмом, дбати про безпеку установ і громадян України за кордоном. Збройні Сили України здебільшого залишаються поза політикою. Урядові відомства непрямо втручаються у політичний процес шляхом кримінального або податкового переслідування політиків, журналістів і впливових бізнесменів. Цивільні урядовці в цілому підтримують ефективний контроль за органами безпеки. Співробітники силових відомств порушували права людини.

Економіка країни змішана, причому на приватний сектор припадає від 65 до 70% валового внутрішнього продукту. Загальна чисельність населення становить 47,4 мільйона чоловік і має тенденцію до скорочення. Протягом року валовий національний продукт зріс на 12%. Економіка залишається непрозорою і переобтяженою масивним тіншовим сектором, який є джерелом значної частини реальних доходів населення. Борги із заробітної плати, котрі були серйозною проблемою минулих років, скоротилися, що частково пояснюється передвиборчою політикою уряду. Офіційний рівень безробіття у серпні становив 3,4%, однак, за оцінками експертів Міжнародної організації праці, він сягає 9%. Національне багатство сконцентроване в руках політичної еліти і директорів державних і нещодавно приватизованих підприємств.

Стан дотримання прав людини залишається незадовільним і у багатьох аспектах погіршився, однак на певних ділянках спостерігалися позитивні зрушення, особливо наприкінці року. Право громадян мирним шляхом змінювати уряд протягом майже всього звітного періоду обмежувалося владою, яка вдавалася до різноманітних маніпуляцій під

час виборів до парламенту та місцевих органів влади, особливо у перебігу голосування на виборах Президента 31 жовтня та 21 листопада. Однак переголосовування 26 грудня, після того, як результати другого туру скасував Верховний Суд, було визнане міжнародними спостерігачами, у тому числі від ОБСЄ, таким, що виражає волю народу та істотно наближує Україну до західних стандартів вільних і демократичних виборів.

Працівники міліції та в'язниць практикували побиття і катування затриманих і в'язнів; щонайменше дві особи померли за підозрілих обставин, перебуваючи під вартою. Триває зловживання владою та жорстоке ставлення до представників расових меншин з боку міліції. Знущання старших солдатів з новобранців, часом зі смертельними наслідками, стали для армії звичним явищем. Реформа системи виконання покарань дещо поліпшила умови утримування в'язнів у місцях позбавлення волі, проте вони ще дуже тяжкі. Уряд рідко карає службовців, які вдаються до зловживань. Серйозною проблемою залишаються свавільні арешти і затримування, ймовірно, з політичних мотивів, а також практика тривалого досудового позбавлення волі з утримуванням у незадовільних умовах. Мають місце такі істотні недоліки, як зволікання з проведенням судових засідань. Водночас судді й надалі безвідмовно задовольняли більшість запитів прокуратури про дозвіл на проведення обшуків приватних помешкань і прослуховування телефонних розмов.

Протягом майже всього року органи влади втручалися у діяльність засобів масової інформації, утискували і залякували журналістів, ревізували репортажі, блокували передачі незалежних радіо- і телеканалів у регіонах, закривали незалежні видання, змушуючи їхніх співробітників вдаватися до самоцензури. Були і певні обмеження свободи зборів, зокрема влада перешкоджала населенню брати участь у деяких демонстраціях. Свобода громадян на участь в об'єднаннях також зазнавала зазіхань. Не раз виникали конфлікти довкола реєстрації громадських організацій та майнових питань. Однак уряд зробив певні кроки щодо задоволення вимог деяких релігійних громад. Було кілька повідомлень про акти антисемітизму, зокрема напади на равинів та осквернення єврейських кладовищ. Мали місце певні обмеження свободи пересування. Не втрачає гостроти проблема насильства і дискримінації щодо жінок, зокрема у вигляді сексуальних домагань з боку роботодавців. Надходять повідомлення про акти насильства по відношенню до дітей. Тривожним явищем залишається торгівля жінками й дівчатами з метою сексуальної експлуатації, незважаючи на те, що уряд вживає заходів для його

подолання. Представники етнічних меншин і особи, які сповідують іслам, скаржилися на утиски і часті перевірки документів. Уряд перешкоджає найманим робітникам об'єднуватися у професійні спілки, методично створюючи перешкоди для їхньої діяльності.

ПОШАНУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Розділ 1. Повага до життя і здоров'я людини, разом із неприпустимістю таких явищ:

а) Свавільне чи незаконне позбавлення життя

Підтверджених повідомлень про вбивства без суду і слідства за вказівкою уряду не надходило, однак чотири особи загинули за нез'ясованих обставин, причому дві з них – перебуваючи під вартою в міліції.

23 квітня незалежна газета «Україна молода» поінформувала про те, що мешканець Мелітополя Микола Загачевський помер у слідчому ізоляторі за підозрілих обставин. Родичі загиблого стверджують, що на його тілі були численні ознаки фізичних знущань, і переконані, що його побили до смерті слідчі. Прокурор Запорізької області порушив кримінальну справу за фактом перевищення повноважень співробітником міліції. Інформації про просування розслідування у цій справі до кінця року не надходило.

В одному з відділів міліції Кривого Рогу 18 вересня помер гомосексуаліст Дмитро Пахомов. Є інформація, що це сталося під час допиту. Члени правозахисної групи стверджують, що працівники міліції під час розмови з матір'ю Пахомова робили глузливі зауваження стосовно сексуальної орієнтації її сина, після чого заявили, що її син викинувся з вікна четвертого поверху і розбився на смерть. Працівники місцевої лікарні, віддаючи матері тіло загиблого, повідомили, що у Пахомова були тяжкі численні травми внутрішніх органів, зокрема печінки, нирок і легень, а також ушкодження шийних хребців, що суперечить версії міліціонерів про причину його смерті. Сім'я загиблого відмовилася подавати заяву про розслідування цього інциденту.

Директор незалежної полтавської телерадіокомпанії «Юта» Георгій Чечик 3 березня загинув в автокатастрофі, прямуючи до Києва, де він мав підписати угоду про трансляцію

передач радіо «Свобода» у FM-діапазоні радіостанцією «Полтава-плюс». Генеральна прокуратура повідомила, що причиною аварії було «порушення правил дорожнього руху», і додала, що у Чечика незадовго до цього «були ознаки гострої ішемії міокарда». Більшість правозахисних організацій схиляється до урядової версії загибелі Чечика, однак співробітники телерадіокомпанії, деякі незалежні політики та НУО вважають його смерть наслідком умисного вбивства у рамках широкомасштабної урядової кампанії, спрямованої на зрив трансляції передач радіо «Свобода» (див. розділ 2.а).

24 травня у ванній кімнаті свого будинку зі слідами порізів на зап'ястках і з кухонним ножом у грудях знайдено непритомним Володимира Сливку, який невдовзі помер. Сливка впродовж багатьох років був ректором Ужгородського університету. Обласний прокурор відмовився розслідувати обставини загибелі Сливки, назвавши її причиною самогубство. Однак опозиційні політики стверджують, що Сливку вбили за те, що він відмовився піддаватися тиску з боку губернатора Закарпатської області Івана Різака, який змушував студентів і викладачів університету підтримувати на виборах проурядового кандидата. За кілька тижнів до цього інциденту губернатор Різак розгорнув у підконтрольних владі засобах масової інформації та правоохоронних органах кампанію цькування Сливки з метою змусити його залишити посаду ректора, що той відмовився зробити. Після смерті Сливки ректором Закарпатського університету у типових традиціях радянських часів було «обрано» на безальтернативній основі Василя Русина – політичного соратника Різака.

Правозахисні групи констатують, що солдати строкової служби продовжують в армії убивати одне одного, проте посадовці запевняють, що фізичне насильство не було причиною смерті жодного солдата (див. розділ 1.в). Газета «Сьогодні» 20 травня повідомила, що, за даними Міністерства оборони, протягом року 11 військовослужбовців покінчили життя самогубством, причому шестеро зробили це у вільний від бойового чергування час. Міністерство пояснює подібні інциденти вадами виховання військовослужбовців у сім'ях та особистими причинами, однак в армії випадки доведення до смерті цькуванням часто видаються за самогубство.

Всюдисущість корупції, зв'язки урядових чиновників з організованою злочинністю, політична діяльність ватажків організованих злочинних угруповань розмивають межу між політичними і кримінальними діяннями. Політики і політично заангажовані бізнесмени й

журналісти були об'єктами зазіхань, що іноді призводили до фатальних для їхнього життя і здоров'я наслідків і часто мали політичний підтекст. Кружляють уперті чутки про причетність МВС до низки вбивств і викрадень людей, скоєних протягом кількох попередніх років.

Правоохоронні органи відмовляються надавати як громадськості, так і спеціальній парламентській слідчій комісії будь-яку додаткову інформацію з приводу загибелі у серпні 2003 року заступника голови опозиційної Української народної партії Івана Гавдиди. Він був убитий ударом по голові і знайдений за один квартал від свого будинку в Києві. Друзі і колеги загиблого стверджують, що смерть Гавдиди стала наслідком його політичної діяльності. Не довіряючи Генеральній прокуратурі, яка проводила слідство у цій справі, народні депутати сформували слідчу комісію для з'ясування обставин смерті Гавдиди. На кінець року діяльність цієї комісії не дала жодних результатів.

Зовсім відсутні ознаки того, що влада розслідує обставини загибелі у листопаді 2003 року лідера опозиційної партії «Реформи і порядок» у Хмельницькій області Юрія Босака, якого було знайдено повішеним у лісі. Родичі й колеги загиблого наполягають на тому, що смерть Босака неможливо пояснити самогубством і що його спочатку вбили через політичну діяльність, а потім повісили.

Генеральна прокуратура ухиляється від розслідування обставин смерті у грудні 2003 року Володимира Карачевцева, голови Української спілки журналістів у Мелітополі й заступника головного редактора незалежної газети «Кур'єр». Тіло журналіста, який не раз порушував тему корупції місцевих чиновників, було знайдено у зашморгу з одержі, зачепленому за металеву ручку холодильника. Офіційно причиною смерті визнано «механічну асфіксію», однак результати судово-медичної експертизи заперечують твердження міліції, що Карачевцев на момент смерті перебував у стані алкогольного сп'яніння.

У звітному році тривав розшук двох осіб, нібито причетних до вбивства заступника голови Івано-Франківської обласної ради Миколи Шкрібляка. У квітні 2003 року апеляційний суд Чернівецької області засудив до довічного ув'язнення як виконавця, так і замовника вбивства Шкрібляка. За інформацією, яку надав колишній голова Відділу боротьби з організованою злочинністю МВС справ Юрій Черкасов, безпосереднім

убивцею, особу якого і досі не названо, був колишній офіцер російських спецслужб, який жив в Україні. Влада відмовляється надавати інформацію про засудженого організатора вбивства, посилаючись на інтереси слідства, яке буцімто триває. Шкрібляк балотувався у народні депутати України і був застрелений напередодні парламентських виборів 2002 року. Існують припущення, що його вбили через його зацікавленість у приватизації підприємств паливно-енергетичного сектора.

На кінець року так і не було винесено вирок у справі про вбивство у 2001 році директора одного з регіональних телевізійних каналів Донецької області Ігоря Александрова. Згідно з повідомленням інформаційного агентства «Інтерфакс» від 20 жовтня, у матеріалах слідства за фактом убивства Александрова та подальшого намагання сфальсифікувати його розслідування фігурує 12 осіб, яким висунуто різні звинувачення. За рішенням Верховного Суду, який висловив недовіру Донецькому обласному суду, де спочатку розглядалася ця справа, її було передано до Луганського апеляційного суду. Вбивство Александрова, який випустив в ефір низку критичних матеріалів про донецьких політиків і активно критикував корупцію у місцевих правоохоронних органах, вважають наслідком його професійної діяльності. В лютому у Краматорську було заарештовано двох мільйонерів, імовірно причетних до смерті ключового свідка у цій справі.

Протягом року відбулися деякі зрушення у справі Георгія Гонгадзе. Вбивство цього відомого журналіста продовжує привертати пильну увагу української та міжнародної громадськості і є підставою для звинувачень у причетності до нього вищих посадових осіб в уряді. Тіло Гонгадзе з відтятою головою було знайдено в листопаді 2000 року через два місяці після зникнення журналіста. 19 червня британська газета «Індепендент» оприлюднила офіційні документи, які свідчать, що незадовго до його зникнення міліція стежила за ним. Генеральна прокуратура визнала достовірність цих матеріалів. Це саме видання повідомило, що колишній співробітник кримінального відділу міліції Києва і, як багато хто вважає, лідер злочинного угруповання, підозрюваного у вбивстві Гонгадзе, Ігор Гончаров у 2003 році помер, перебуваючи під вартою, внаслідок фізичних ушкоджень та ін'єкції препарату тіопенталу. Припускають, що Гончаров володів інформацією про причетність посадовців найвищого рівня до викрадення і замордування Гонгадзе, яку мав намір оприлюднити у суді. Працівника Лук'янівського слідчого ізолятора, котрий, імовірно, вбив Гончарова, у жовтні було заарештовано.

Генеральний прокурор 21 червня повідомив, що у прокуратурі під вартою перебуває людина, яка зізналася у безпосередньому вбивстві Гонгадзе, – карний злочинець-рецидивіст «громадянин К.». Однак народний депутат Григорій Омельченко розповів пресі, що «громадянин К.» за наказом міліціонерів лише відтинав голову від тіла вбитого журналіста. Згідно з версією Омельченка, Гонгадзе випадково застрелили, коли він намагався вирватись із рук викрадачів. Як стверджує Омельченко, голову було відокремлено від тіла тому, що в ній була куля, за якою можна було б ідентифікувати зброю, що послужила знаряддям убивства.

У березні очолювана Омельченком парламентська слідча комісія дійшла висновку, що ініціаторами викрадення Гонгадзе були Президент Леонід Кучма, голова Адміністрації Президента Володимир Литвин і тодішній міністр внутрішніх справ Юрій Кравченко. Комісії не вдалося заручитися у парламенті необхідною кількістю голосів, аби почати процедуру імпічменту Президента Кучми.

Незважаючи на запевнення високих посадових осіб у тому, що розслідування вбивства Гонгадзе триває, ЗМІ та громадськість жорстко критикують дії уряду у цій справі. Влада продовжує заперечувати достовірність аудіозаписів, де зафіксовано розмову Президента з вищими посадовими особами, під час якої йшлося про бажане фізичне знищення журналіста. Інший запис з того самого джерела було визнано автентичним.

б) Зникнення

Повідомлень про політично вмотивовані зникнення не надходило.

13 січня голова парламентського комітету зі свободи слова звернувся до МВС із вимогою почати розшук зниклого у грудні 2003 року Василя Грисюка, журналіста газети «Народна справа», що видається у м. Радехові Львівської області. До кінця року ознак активних слідчих дій у цій справі не помічено.

Так само відсутній поступ у справах Олександра Олійника, спостерігача неурядової організації «Комітет виборців України», який зник з Кіровограда приблизно через тиждень після парламентських виборів у березні 2002 року, та Андрія Татарчука, віце-

президента одеського відділення партії «Реформи і порядок» (блок «Наша Україна») і колишнього кандидата у депутати міської ради.

в) Тортури та інші форми жорстокого, негуманного поводження або приниження людської гідності

Конституція України забороняє тортури, проте працівники міліції та в'язниць систематично вдаються до побиття затриманих і в'язнів. Крім того, кандидат від опозиції на посаду Президента Віктор Ющенко звинувачує владу у спробі заподіяти йому смерть шляхом отруєння.

Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Ніна Карпачова повідомила засобам масової інформації, що за майже сім років перебування на посаді до неї надійшло понад 12 тисяч повідомлень про фізичні знущання з осіб, які перебували під вартою. У спеціальній передачі опозиційного телевізійного «5 каналу», що вийшла в ефір 2 серпня, Н. Карпачова визнала, що катування громадян міліцією залишається серйозною проблемою.

У цій самій передачі «5 каналу» розповідалося, як міліціонери били затриманих гумовими кийками, підвішували донизу головою і обливали холодною водою. Як стверджує «5 канал», працівники міліції катували затриманих, аби витиснути з них зізнання чи отримати викуп. Адвокат, який брав участь у передачі, засвідчив, що його тримали під вартою і били, доки він не погодився заплатити одному з міліціонерів близько 5 тисяч доларів США (26 тисяч гривень). У звіті Європейського комітету із запобігання тортурам від жовтня 2002 року зазначається, що громадяни у місцях позбавлення волі та під вартою перебувають під значним ризиком зазнати тортур або фізичних знущань. Арсенал засобів впливу включає побиття, застосування електричного струму, а також придушення. Адвокати-правозахисники стверджують, що згадка про адвоката часто призводить до ще жорстокіших мордувань, які тривають аж доти, доки жертва не відмовиться від своєї вимоги.

У Сумській області 6 серпня міліція, діючи за наказом губернатора, напала на велику групу студентів, які протестували проти об'єднання їхнього університету з іншими

навчальними закладами. Народний депутат України від опозиції, присутній на місці подій, розповів, що міліціонери, поваливши студентів на землю, били їх ногами і гумовими кийками (див. розділ 2.б).

У своїй промові перед Верховною Радою України 21 вересня кандидат у Президенти Віктор Ющенко звинуватив владу у спробі отруїти його. На початку вересня у В. Ющенка раптово з'явилися симптоми тяжкого захворювання. На початку грудня лікарі авторитетної віденської клініки встановили, що Ющенка було отруєно діоксином. Їхній висновок невдовзі був підтверджений голландськими фахівцями. Уряд і спеціальна парламентська комісія, очолювана відвертим опонентом Ющенка, заперечують висунуті останнім звинувачення.

Засоби масової інформації 10 березня повідомили про те, що міліціонери напали на сина одного з лідерів опозиції, народного депутата, щоб помститися тому за його політичну і профспілкову діяльність (див. розділ 6.а). Згідно з цим повідомленням, 7 березня Андрія Волинця, сина народного депутата Верховної Ради і голови Конфедерації вільних профспілок України Михайла Волинця, на автобусній зупинці схопила група осіб, вдягнених у форму міліціонерів. Вони били Волинця, одягали йому на голову пластиковий мішок, заливали йому в рот горілку, після чого викинули на сходи одного з будинків в Оболонському районі Києва. Опозиційні фракції Верховної Ради України закликали Генерального прокурора розслідувати цей інцидент, проте до кінця року відповіді на їхнє звернення з Генеральної прокуратури не надійшло.

У березні було знято з посади начальника Полтавського обласного відділення міліції за те, що у 2003 році в його відомстві мали місце випадки загибелі від тортур осіб, які перебували під вартою. Лише один із чотирьох службовців міліції, причетних до цих злочинів, був затриманий. У червні суд Запоріжжя почав розгляд справи колишнього майора міліції Сергія Половникова, порушеної у зв'язку з інцидентом, який стався у лютому 2003 року, коли підозрюваний покінчив із життям, викинувшись з четвертого поверху відділу міліції. Є підстави вважати, що підозрюваного довели до самогубства фізичними знущаннями включно із застосуванням електричного струму. У квітні 2002 року лікарі ампутували обидві ступні Олександрові Лобанову, який відбував покарання у тюрмі № 120 у м. Волновасі Донецької області. Є інформація, що причиною гангрени ніг

було жорстоке побиття в'язня охоронцями під час навчання з придушення заколоту, яке проводилося у цій тюрмі. Керівництво тюрми примусило Лобанова підписати заяву, у якій він стверджує, що буцімто травмував ноги під час прогулянки у тюремному дворі. Департамент у справах виконання покарань і прокуратура порушили кримінальну справу у зв'язку з цим інцидентом, проте жодних результатів слідства на кінець року не оприлюднено.

Закон забороняє використання психіатрії у політичних і не пов'язаних з медициною цілях, а також передбачає механізми захисту від таких зловживань. Проте були випадки, коли особам, які брали участь у майнових суперечках, пов'язаних зі з'ясуванням права на спадщину чи розірванням шлюбу, встановлювали діагноз шизофренії, з яким їх госпіталізовували до психіатричних медичних закладів. Ці суперечки нерідко супроводжувалися підкупом психіатрів і членів суду. Правозахисники повідомляють, що процедура направлення на психіатричне лікування залишається чітко не визначеною і на практиці й надалі активно використовується радянська система класифікації психічних захворювань. Ті, кому встановлено діагноз психічного захворювання, ризикують потрапити в ізоляцію у закритих медичних закладах, їх можуть визнати недієздатними і позбавити громадянських прав, причому закон навіть не вимагає, щоб зазначені питання розглядалися у присутності пацієнтів або щоб їх ставили до відома про прийняті рішення. Згідно з даними Української психіатричної асоціації, Міністерство охорони здоров'я не завжди співпрацює з правозахисними групами, які намагаються відстежувати випадки зловживань у психіатрії.

Незважаючи на наявність розвинутого законодавства, яке захищає права осіб, що перебувають на військовій службі, а також статутних документів, що регламентують відносини між військовослужбовцями, впродовж звітного року надходили повідомлення про нестерпні умови перебування в армії та випадки насильства над військовослужбовцями строкової служби. Старші солдати б'ють, іноді на смерть, новобранців і відбирають у них гроші та інші речі, що їм присилають з дому. Згідно з повідомленнями правозахисних груп, гарнізонні прокурори часто ігнорують скарги на фізичні знущання. Покарання за такі дії або співучасть у них виявляється недостатнім, аби запобігти подальшим зловживанням. Незважаючи на те, що армійські чиновники повідомляють про відсутність фактів смерті військовослужбовців внаслідок фізичного

насильства, правозахисні організації, у тому числі Асоціація солдатських матерів, переконані, що насильство в армії триває і набуває дедалі ширшого розмаху (див. розділ 1.а). Вони повідомляють, що у 2002 році прокуратура порушила 129 кримінальних справ у зв'язку з цим явищем. Однак малоімовірно, що до громадськості надходитиме подальша інформація про поступ у розслідуванні подібних злочинів і що він буде взагалі.

Об'єктами збиткувань для працівників міліції часто стають цигани та люди з темним кольором шкіри. Представники цих груп населення стверджують, що правоохоронці, як правило, не лише ігнорують їхні скарги, а й іноді підбурюють третіх осіб до вчинення щодо них насильницьких дій (див. розділ 5). Згідно з не підтвердженими з інших джерел даними неурядової організації «Європейський центр боротьби за права циган», особа, яка назвалася паном С.Г., 10 травня повідомила, що 6 травня міліціонери, переслідуючи злодія, котрий викрав двох коней поблизу Луцька, тероризували циганський табір з 30 сімей, який стояв поблизу села Прилуцького. За свідченнями пана С.Г., кількох чоловіків і підлітків забрали до відділу міліції, де жорстоко побили. Пан С.Г. розповів і про те, що у м. Ківерцях двох молодих циган мало не до смерті побили у відділі міліції, після чого відпустили. Він також поскаржився, що заступник начальника одного з районних відділів МВС Луцька, де він мав намір порушити питання про ці інциденти, погрожував йому і застосував до нього силу.

Умови перебування у тюрмах дещо поліпшилися внаслідок реформування пенітенціарної системи. Працівники виправних закладів зазначають, що, завдяки скасуванню кримінальної відповідальності за цілу низку правопорушень, кількість ув'язнених менша, ніж раніше. Однак багато тюрем усе одно залишаються переповненими, у них порушуються санітарні норми і не надається медична допомога.

Інформація про плани будівель та огорож тюрем і слідчих ізоляторів є державною таємницею, але, незважаючи на це, преса вільно пише про жахливі умови перебування там засуджених і затриманих.

Умови перебування у слідчих ізоляторах були гіршими, ніж у тюрмах загального і посиленого режиму. Були повідомлення про те, що затримані, які іноді змушені проводити у слідчих ізоляторах тривалий час в очікуванні суду, зазнають знущань і залякувань з боку охоронців і співкамерників. Переповнення цих закладів – типове явище.

Загальна площа слідчих ізоляторів, згідно з інформацією Департаменту у справах виконання покарань (ДСВП), – 36 тисяч кв. метрів, проте станом на 1 вересня кількість затриманих, які пройшли через них, сягала 39 021.

Уповноважена з прав людини Ніна Карпачова висловила своє обурення з приводу умов утримування у слідчих ізоляторах, особливо розташованих на території Криму. У квітні було повідомлено, що Генеральна прокуратура висловила занепокоєння умовами перебування у закладах досудового затримання.

ДСВП разом із неурядовими організаціями реалізував кілька програм професійного вдосконалення для персоналу тюрем і особового складу міліції. Згідно з даними ДСВП, на 1 вересня не розроблялося жодної кримінальної справи, порушеної проти працівників цього відомства за фактами тортур або знущань з ув'язнених. Однак проти них було порушено шість кримінальних справ за розпливчастим звинуваченням у «зловживаннях, не пов'язаних з порушеннями прав людини». Протягом року серед персоналу виправних закладів не було випадків притягнення до дисциплінарної відповідальності за жорстоке ставлення до в'язнів. Проте 420 працівників ДСВП було покарано за «серйозні недоліки в роботі та порушення службової етики».

У 2003 році набув чинності новий Кримінальний кодекс України, який серед іншого мав на меті врегулювання відносин між персоналом тюрем і ув'язненими та забезпечення захисту останніх від знущань. Посадовці вважають, що робити висновки про дієвість цього документа ще рано, однак НУО, міжнародні експерти, в'язні та працівники виправних закладів позитивно відгукуються про нього. Згідно з чинним Кримінальним кодексом, усі особи, які починають відбувати покарання, мають проходити психологічне обстеження, а адміністрація тюрем повинна розробляти плани реабілітації ув'язнених, щоб готувати їх до звільнення. Виправні заклади для дорослих поділено на три категорії: загального, посиленого і суворого режимів. Відповідно до нового Кодексу, до ув'язнених більше не застосовують такого виду покарання, як позбавлення права на отримання передач. Ув'язненим дозволено отримувати набагато об'ємніші передачі, ніж раніше, до яких можуть входити харчові продукти, ліки, книжки, письмове приладдя, одяг, взуття і засоби особистої гігієни.

За офіційною статистикою ДСВП, у тюрмах протягом звітного року загинуло 464 в'язні: 438 померло від хвороб, 4 – внаслідок тяжких травматичних ушкоджень, 20 осіб скоїло самогубство. Зареєстровано також 2 вбивства, одне з яких навмисне. У слідчих ізоляторах померло 88 осіб: 82 – від хвороб і 6 – через самогубство (див. розділ 1.а). Серйозною проблемою у тюрмах залишається туберкульоз. Однак посадовці стверджують, що завдяки обов'язковому обстеженню всіх нових ув'язнених захворюваність зменшилася. Хворих на туберкульоз ізолюють і переводять на лікування до спеціалізованого тюремного шпитального комплексу, що розташований у Харківській області. Є дані, що майже 25 тисяч осіб перебуває у камерах без вікон і туалету.

Чоловіки і жінки утримуються в окремих тюрмах, а для неповнолітніх правопорушників передбачено спеціалізовані виправні заклади. Крім того, досудове затримання заарештовані відбувають завжди окремо від засуджених. Закон не визнає політичних в'язнів окремою категорією.

Уряд дає змогу спостерігачам за станом дотримання прав людини відвідувати тюрми, проте дехто з них повідомляє про труднощі, що іноді виникають при спробах зустрітися з тим чи іншим конкретним в'язнем або отримати дозвіл на огляд усіх будівель на території режимного закладу. У ДСВП натомість стверджують, що не було жодного випадку заборони на відвідування виправних закладів вітчизняними чи закордонними правозахисними організаціями. Засудженим дозволяється звертатися зі скаргами на умови утримання до Уповноваженого з прав людини, проте, як повідомляють правозахисники, в'язнів за це іноді карають.

У структурі ДСВП продовжували функціонувати два лікувально-трудова профілакторії для осіб, які зловживають алкоголем.

Протягом року українське Товариство Червоного Хреста мало необмежений доступ до щонайменше двох тюрем – у Мелітополі та Ковелі. У цих закладах воно здійснювало програми підвищення обізнаності неповнолітніх в'язнів з проблемою ВІЛ-інфекції, СНІДу і туберкульозу. Товариство Червоного Хреста також постачало їм вітамінні препарати і гігієнічні набори.

г) Свавільні арешти, затримання і вигнання

Свавільні арешти і затримання заборонені Конституцією України, проте залишаються серйозною проблемою.

Міністр внутрішніх справ, який відповідає за діяльність міліції, є членом Кабінету Міністрів України, а СБУ підпорядкована безпосередньо Президентові й наділена спеціальним статусом у виконавчій гілці влади. Податкова адміністрація, підзвітна Президентові й Кабінету Міністрів, має у своїй структурі податкову міліцію з усіма повноваженнями, притаманними правоохоронним органам. Генеральна прокуратура займається розслідуванням кримінальних злочинів і відповідає за виконання судових рішень у кримінальних справах. У 2003 році набув чинності Закон про цивільний контроль над армією та правоохоронними органами і був ухвалений план його практичного втілення. Закон дає право народним депутатам Верховної Ради проводити розслідування у сфері національної безпеки та оборони з подальшим винесенням предмета розгляду на парламентські слухання. Закон істотно розширює і компетенцію Уповноваженого з прав людини щодо ініціювання розслідувань, пов'язаних із функціонуванням Збройних Сил, а також правоохоронних органів. Цим же законом на Рахункову палату України покладено контроль за виконанням бюджету Збройних Сил та органів безпеки.

Продовжує непокоїти корумпованість міліції. Так, наприклад, закон, ухвалений у 2003 році, забороняє працівникам державтоінспекції зупиняти автотранспорт і стягувати штрафи, які часто потрапляють міліціонерам до кишень як доповнення до низької зарплати. Право накладати штраф тепер має тільки суд. Цей закон справляє дедалі істотніший стримуючий вплив на міліціонерів, які вже не мають права вимагати штраф з водіїв на місці затримання нібито за порушення правил дорожнього руху, однак випадки здирництва на дорогах трапляються систематично.

Влада вдається до певних кроків, аби покласти край зловживанням, застосовуючи дисциплінарні заходи до тих працівників правоохоронних органів, які їх допускають, проте безкарність продовжує панувати. Проти міліціонерів рідко порушуються кримінальні справи у зв'язку зі службовими зловживаннями. Уповноважена з прав людини Н. Карпачова вважає, що працівники правоохоронних органів, визнані винними у

скоєнні службових злочинів, отримують надто легке або символічне покарання через існування явища, яке вона називає «корпоративною взаємозалежністю» між правоохоронцями і судовою гілкою влади.

У 2003 році було ухвалено закон, який підвищує статус Уповноваженого з прав людини. У законі зазначено, що за перешкоджання Уповноваженому з прав людини чи народним депутатам України у розслідуванні випадків порушення прав людини передбачено покарання у вигляді штрафу.

Правоохоронним органам дозволяється затримувати підозрюваного без пред'явлення йому ордера на арешт на термін до трьох діб. Суд може продовжити термін утримання під вартою без ордера на арешт ще на 10 діб. Підозрювані, які вважають, що подальше розслідування може закінчитися їхнім цілковитим виправданням, також мають право звернутися до суду з проханням про 15-денне подовження терміну затримання. Закон забороняє досудове затримання тривалістю понад 2 місяці. У випадках, коли йдеться про скоєння особливо тяжких злочинів, Генеральний прокурор може звернутися до Верховного Суду з проханням продовжити термін затримання до 18 місяців. Закон дозволяє громадянам опротестовувати правомірність арешту в суді та звертатися зі скаргами до прокурора. Конституція вимагає, щоб посадові особи правоохоронних органів негайно повідомляли родичам заарештованого про факт арешту, проте на практиці це зазвичай не робиться.

Траплялося, що уряд використовував звинувачення у наклепі та ухилянні від сплати податків як привід до затримання – головним чином лідерів опозиції та журналістів, які відкрито критикували уряд або зачіпали інтереси можновладних бізнесових чи політичних постатей, наближених до уряду (див. розділ 2.а). Зокрема, 9 лютого повідомлялося, що Львівська податкова адміністрація проводила численні перевірки підприємств, власники яких були наближені до опозиції.

Преса повідомила, що 10 березня Верховний Суд скасував звинувачення в ухилянні від сплати податків, які висувалися проти ув'язненого банкіра Бориса Фельдмана, і скоротив строк його ув'язнення з 9 до 5 років, тобто до терміну, який Фельдман уже відбув у тюрмі. Б. Фельдман, колишній віце-президент банку «Слов'янський», який представляв деякі бізнесові інтереси одного з провідних лідерів опозиції народного депутата України Юлії

Тимошенко, був засуджений до позбавлення волі за звинуваченням в ухилянні від сплати податків і фінансові зловживання. Його було звільнено 14 червня.

Податкова міліція кілька разів проводила перевірки підприємства, яке було одним із головних фінансових спонсорів виборчої кампанії кандидата від опозиції Віктора Ющенка. Рекламні агентства у Вінниці були попереджені про те, що у випадку продажу рекламних площ штабові Ющенка їхньою діяльністю негайно зацікавиться податкова міліція.

19 березня Генеральна прокуратура закрила кримінальну справу, порушену у березні 2003 року проти колишнього заступника міністра сільського господарства Леоніда Козаченка за звинуваченнями у хабарництві та зловживаннях службовим становищем. Козаченко стверджував, що спроби інкримінувати йому протиправні діяння були політично вмотивованими. Знявши звинувачення з Козаченка, влада підтвердила, що кримінальне переслідування було помилковим. Незважаючи на те, що затриманих часто відпускають з-під варти під підписку про невиїзд, Козаченка звільнили під заставу лише після кількох звернень парламенту.

20 травня преса повідомила, що Генеральний прокурор ініціював кримінальну справу проти народного депутата від опозиції Юлії Тимошенко у зв'язку зі спробою підкупу судді. Кримінальна справа базувалася на свідченнях колишнього помічника Тимошенко Володимира Боровка. 10 червня Генеральна прокуратура подала до Верховної Ради запит про позбавлення Тимошенко депутатської недоторканності. Рада не підтримала запит і повернула його до Генеральної прокуратури. Судовий процес над тестем і колишніми колегами Тимошенко, розпочатий в одному з судів Києва, на кінець року ще тривав.

У жовтні міліція затримала багатьох студентів і активістів молодіжного руху під час незаконного рейду по осередках молодіжних і студентських організацій, у тому числі продемократичної неурядової організації «Пора». Невдовзі затриманих було звільнено (див. розділ 2.б).

Попри те, що Кримінально-процесуальним кодексом України за затриманого дозволяється вносити грошову заставу, цією можливістю користуються рідко, оскільки більшість затриманих неспроможна заплатити визначену судом суму. Натомість суди застосовують підписку про невиїзд як засіб досудового обмеження свободи пересування.

Закон передбачає, що неплатоспроможним громадянам послуги адвоката надаються безкоштовно з моменту затримання або висунення проти них звинувачень, залежно від того, що станеться раніше. Однак адвокатів, які б захищали підозрюваних від незаконного і тривалого утримування під вартою у неприйнятних умовах, не вистачає. Незважаючи на принципову наявність концепції надання адвокатських послуг за державний коштом, адвокати часто відмовляються вступатися за незаможних громадян через низьку державну компенсацію їхніх послуг. Законом передбачено і право особи, яка перебуває під вартою, на розмову з адвокатом сам на сам. Проте правозахисники повідомляють, що слідчі й персонал тюрем іноді не дозволяють затриманому скористатися цим правом. Щоб захистити підозрюваних, було запроваджено положення, згідно з яким кожна кримінальна справа повинна містити підписане затриманим свідчення про те, що його було ознайомлено зі змістом висунутих проти нього звинувачень, а також із правом на адвокатський захист і правом не свідчити проти себе та членів своєї родини. У разі відсутності цього документа апеляційний суд може скасувати вирок або призначити новий судовий розгляд. Хоча ступінь обізнаності затриманих зі своїми правами підвищується і вони дедалі частіше наполягають на їх дотриманні, багато хто з них поки що не здогадується про існування таких захисних механізмів.

Міліція не раз вдавалася до невмотивованих затримувань темношкірих громадян з метою прискіпливої перевірки документів та огляду їхніх автомобілів (див. розділ 1.є та 5).

Зберігає актуальність проблема тривалого досудового утримування під вартою. За законом, судовий розгляд кримінальної справи має відбуватися не пізніше, як через 3 тижні від моменту її офіційної реєстрації у суді, але через перевантаження судової системи ця вимога виконується рідко (див. розділ 1.г). Перш ніж звинувачуваний постане перед судом, нерідко проходить не один місяць, і за звітний період ситуація не поліпшилася.

д) Відмова у праві на справедливий прилюдний суд

Конституція України містить положення про незалежність судочинства, проте насправді ця сфера й надалі перебувала під політичним впливом з боку виконавчої гілки влади, і вищі посадові особи включно з головою Адміністрації Президента Віктором Медведчуком

продовжували практику телефонних дзвінків суддям з метою впливу на їхні рішення. Були й винятки, найпомітніший із яких – скасування 3 грудня Верховним Судом результатів другого туру виборів, що відбувся 21 листопада. Проте в цілому судова система залишається корумпованою та неефективною. Суди фінансуються Міністерством юстиції, яке забезпечує організаційну підтримку, комплектацію кадрами і фахову підготовку суддів, а також опікується питаннями матеріально-технічного постачання, статистичної й інформаційної підтримки.

Судова система потерпає від браку коштів і фахівців, що є причиною неефективності й корумпованості судів і підвищує їхню залежність від виконавчої влади, оскільки фінансування судових органів здійснюється винятково через Міністерство юстиції. Європейський Суд з прав людини 30 березня зазначив, що Україна не спромоглася створити дієві механізми захисту права громадян на справедливий суд без зволікань. У своєму звіті перед Верховною Радою України Уповноважена з прав людини зазначила, що держава не розширила можливостей громадян із захисту своїх прав у суді.

Авторитет і незалежність судів підривається невиконанням судових рішень у цивільних справах. За виконання судових рішень у цій сфері відповідає Державна виконавча служба, і кількість невиконаних судових рішень, що перебувають у її компетенції, продовжувала зростати. Положення про кримінальну відповідальність за невиконання судових рішень рідко застосовується на практиці. Невиконання судових рішень особливо часто має місце тоді, коли вони вступають у суперечність з інтересами уряду. Голова Верховного Суду, голови обласних судів та голова Київського міського суду, а також їхні заступники мають право призупиняти судові рішення, що призводить до зловживань, маніпуляцій та корупції.

Критики справедливо зауважують, що уряд зловживає своїми повноваженнями щодо службовців судової системи і керується політичними мотивами, вибірково призначаючи та звільняючи з посад суддів. У 2003 році Вища рада юстиції, як вважають, не без наполягання уряду, зажадала від Верховної Ради звільнити з посади Юрія Василенка, незалежного суддю Київського апеляційного суду, який виступав з критикою Президента Кучми. У жовтні та листопаді 2002 року Василенко порушив дві кримінальні справи проти Кучми, які невдовзі було закрито. Рада юстиції звинуватила Василенка у тому, що,

ініціювавши ці дві справи, він відступив від присяги судді. У серпні Василенко, посилаючись на неможливість витримувати урядовий тиск, пішов у відставку і назвав звернення Вищої ради юстиції до Верховної Ради «політичною помстою». 23 грудня Верховна Рада формально відхилила вимогу про звільнення Василенка, який сформував неурядову організацію з метою сприяння судовій реформі.

Закон створює передумови для функціонування цілісної системи судочинства, що складається з Конституційного Суду, системи судів загальної юрисдикції, до якої входить Верховний Суд, та спеціалізованих господарських, а також військових судів. Суди загальної юрисдикції поділяються на чотири рівні: місцеві, районні апеляційні, спеціалізовані вищі суди (зокрема Вищий господарський суд) і Верховний Суд. Господарські суди мають виконувати роль спеціалізованих судів у рамках єдиної судової системи. Внаслідок цього Верховний Суд може переглядати їхні рішення, включно з тими, які приймає Вищий господарський суд. Військові суди також спеціалізовані, і в них розглядаються лише справи, у яких фігурують військовослужбовці.

Закон дає Президенту право за згодою Міністерства юстиції та Голови Верховного Суду чи голів вищих спеціалізованих судів створювати або розпускати суди загальної юрисдикції. Президент уповноважений також визначати кількість суддів у судах згідно з рекомендаціями Державної судової адміністрації (ДСА) та за погодженням з Головою Верховного Суду, призначати на 5-річний термін та звільняти з посад голів і заступників голів судів (за поданням Голови Верховного Суду та з урахуванням рекомендацій ДСА), а також створювати апеляційні господарські та апеляційні адміністративні суди. Президент за рекомендацією Прем'єр-міністра та Вищої ради юстиції призначає голову ДСА.

В Україні працює Судова академія, де навчаються нові та проходять перепідготовку чинні судді. Перший випуск Академії відбувся у квітні 2003 року.

Обласні суди, включно з Верховним Судом Криму та судами міст Києва і Севастополя, виконують функції апеляційних судів для судів нижчого рівня. Вони можуть проводити незалежний розгляд свідчень, заслуховувати нових свідків або вимагати додаткових доказів, а також виносити рішення, що скасовують вироки судів нижчого рівня.

Конституційний Суд складається з 18 суддів, призначених на 9-річний термін в однаковій кількості Президентом, парламентом і Судовою палатою. За Конституційним Судом

закріплюється остаточне право тлумачення законів і Конституції, а також визначення ступеня відповідності Конституції України законів, указів Президента, декретів Кабінету Міністрів та законодавчих актів Автономної Республіки Крим. З вимогою розгляду справи до Конституційного Суду можуть звертатися Президент, не менше як 45 членів парламенту, Верховний Суд, Уповноважений з прав людини та законодавчий орган Автономної Республіки Крим. Громадяни можуть звертатися до Конституційного Суду через посередництво Уповноваженого з прав людини, і вони вже починають користуватися цим правом. У виняткових випадках Конституційний Суд може інтерпретувати законодавство на вимогу окремих громадян, якщо вони нададуть переконливі докази порушень конституційних норм, або коли ці норми по-різному тлумачаться різними урядовими відомствами. Правозахисні групи зазначають, що Конституційний Суд у цілому дотримується балансу справедливості, проте вони вбачають пропрезидентський ухил у низці його рішень, ухвалених протягом звітного року.

Верховний Суд є вищим апеляційним органом країни. Правозахисники та ЗМІ констатують, що, на відміну від Конституційного, Верховний Суд протягом року демонстрував дедалі вищий ступінь незалежності. Ця тенденція особливо яскраво виявилася 3 грудня, коли Верховний Суд скасував результати другого туру президентських виборів від 21 листопада, який відбувся з грубими порушеннями закону.

Конституція містить положення щодо процедури забезпечення справедливого суду, зокрема вона надає підозрюваним і свідкам право на відмову свідчити проти самих себе та своїх родичів. Проте за відсутності законодавчих актів, спрямованих на практичне втілення цих конституційних норм, залишається непорушною система кримінального судочинства радянських часів, якою ці права обмежувалися. Незважаючи на те, що підсудний формально вважається невинним, відсоток обвинувачувальних вироків не зазнав істотних змін порівняно з радянськими часами, і мало не всі доведені до суду справи завершуються визнанням підсудного винним.

Є підстави вважати, що підозрювані нерідко підкуповують суддів, аби ті сприяли закриттю справ іще до судового розгляду або виносили пом'якшувальні вирoki. Так, наприклад, 9 січня преса повідомляла, що Луганським апеляційним судом був позбавлений волі терміном на 6 років суддя з м. Слов'янська за зловживання службовим

становищем, хабарництво і підробку документів. У квітні 2003 року голова Запорізького районного суду визнав, що одержав хабара у сумі 2500 доларів США (13 тис. гривень) за винесення вироку, який передбачав п'ятирічне ув'язнення для звинуваченого у вбивстві. Слідство у цій справі на кінець року тривало.

Закон передбачає широке залучення присяжних до судових розглядів, однак, оскільки інститут присяжних залишається недорозвинутим, за їхньої участі розглядається лише невелика кількість справ. Як правило, рішення у справі приймає суддя – одноосібно або у деяких випадках разом із трьома народними засідателями (нефахівцями з деякою юридичною підготовкою або професійними присяжними). У складних випадках рішення приймають троє суддів.

Генеральна прокуратура практикувала вибіркове переслідування і порушення кримінальних справ проти політичних та економічних опонентів Президента та його прибічників (див. розділ 1.г). Генеральний прокурор ігнорував запити від народних депутатів України і судів, відмовляючись порушувати кримінальні справи проти високопоставлених чиновників, якщо вони належали до президентського оточення.

Злочинні угруповання систематично вдаються до залякування жертв і свідків, змушуючи їх відмовлятися від своїх показань або змінювати їх. Закон вимагає, щоб суддів, свідків, підсудних та їхніх родичів охороняли працівники спеціальних підрозділів, але такі підрозділи на кінець року ще не почали функціонувати, тому учасники судових розглядів залишалися беззахисними. Через брак коштів доля закону про захист свідків досі не визначена. Закон вимагає, щоб імена та адреси жертв і свідків злочинів не розголошувалися, якщо вони наполягатимуть на цьому, побоюючись за своє життя. На відміну від попередніх років, протягом звітного періоду інформації про акти насильства по відношенню до суддів не надходило.

Повідомлень про ув'язнення з політичних мотивів не було.

е) Втручання у приватне життя і порушення таємниці листування

Незважаючи на те, що закон забороняє подібні дії, влада зазіхає на право недоторканності приватного життя громадян. Видавати ордери на обшук житла і прослуховування

телефонних розмов за законом може тільки суд. Проте прокуратура зберегла за собою повноваження давати дозвіл на обшук нежитлових приміщень (див. розділ 1.д).

За законом, СБУ не має права стежити за громадянами чи здійснювати обшуки без відповідного ордера, виданого судом. Конституція покладає на Генеральну прокуратуру нагляд за дотриманням цієї норми всіма правоохоронними органами, включно з СБУ. Проте невідомо, наскільки ефективно Генеральний прокурор використовує надані йому повноваження з нагляду за діяльністю СБУ та запобігання зловживанням з боку її працівників. Конституція надає право громадянам знайомитися з будь-якими матеріалами щодо них, які має у своєму розпорядженні СБУ, та вимагати відшкодування за моральні й матеріальні збитки, завдані під час слідства. Однак досі не ухвалено законодавчі акти, які б конкретизували ці положення Основного Закону, і влада ними зазвичай нехтує.

Влада здійснює несанкційоване стеження за приватним спілкуванням і пересуванням громадян. Так, наприклад, 23 січня кілька опозиційних народних депутатів Верховної Ради повідомили газеті «Україна молода», що їхні телефони прослуховувалися і що за ними стежили. Як вважає одна з провідних правозахисних груп, за минулий рік кількість поданих до судів скарг у зв'язку з прослуховуванням телефонних розмов сягнула 40 тисяч.

18 лютого преса оприлюднила заяву співробітника Служби безпеки у Посольстві України в Берліні генерал-майора Валерія Кравченка про те, що СБУ вела спостереження за народними депутатами від опозиції під час їхніх закордонних подорожей. Уряд спростовував ці звинувачення.

Кандидат у Президенти від опозиції Віктор Ющенко 10 серпня повідомив ЗМІ, що за ним під час сходження на гору Ай-Петрі поблизу Ялти стежили переодягнені в цивільне працівники міліції. Ющенко закликав Генеральну прокуратуру порушити кримінальну справу проти міліціонерів, причетних до цього інциденту. Однак прокуратура жодних обвинувачень не висунула, а Ющенко отримав офіційну відповідь, що стежили за ним з метою його захисту від потенційної загрози. Народний депутат від «Нашої України» Валерій Асадчев 13 вересня розповів пресі, що уряд дав таємне доручення правоохоронним органам в областях стежити за іноземними спостерігачами на виборах і доповідати про результати в Адміністрацію Президента. У жовтні Голова Верховної Ради

Володимир Литвин кілька разів скаржився, що за ним та членами його родини велося стеження.

Закон дає СБУ широкі повноваження щодо моніторингу електронної пошти та публікацій у мережі Інтернету. Провайдерів телекомунікаційних послуг змушують за власний кошт встановлювати у себе обладнання, яке дозволяє «компетентним органам» відстежувати всі транзитні потоки даних. Нововведення влада мотивувала боротьбою з корупцією та подальшою інтеграцією в європейське співтовариство. Однак правозахисні організації стверджують, що контроль над мережею Інтернету розширює можливості СБУ щодо несанкціонованого стеження за громадянами. Інтернет-Асоціація України – група з шести київських Інтернет-провайдерів – скаржилася у своєму звіті до ОБСЄ у 2003 р., що введення в дію закону про моніторинг порушуватиме права людини, пов'язані з таємницею листування, закріплені в діючому законодавстві.

Деякі НУО повідомляли, що цього року були випадки, коли з дозволу місцевої влади їхню кореспонденцію розкривали і обшукували. СБУ стежить і за діяльністю деяких неурядових організацій, які беруть активну участь у демократичному русі. Журналісти, котрі публікують критичні матеріали про уряд або висвітлюють позицію опозиційних політиків і НУО, зайнятих безсторонньою політичною діяльністю, часто повідомляють, що за ними стежать агенти СБУ і що їхні телефони та офіси прослуховуються (див. розділ 2.а). У жовтні влада здійснила несанкціоновані обшуки в офісах низки молодіжних і студентських організацій, зокрема громадського руху «Пора» (див. розділ 2.б).

Після того, як у 2003 році було ухвалено Закон «Про свободу пересування», у звітному році запроваджено нову систему реєстрації громадян. Вона істотно спрощує наявну раніше процедуру, вимагаючи від особи, яка переїздить на інше місце проживання, лише скасувати попередню реєстрацію, заповнити декларацію, де вказати нову адресу, і сплатити 16 доларів США (85 гривень) за обробку документів, яка триває 10 днів. Нова система не прив'язує громадян України до однієї адреси, за якою вони мали реєструватися. Нині кожна особа може мати лише одну постійну адресу, але бути тимчасово зареєстрованою за кількома іншими (це, зокрема, стосується студентів, які живуть у гуртожитках).

Уряд і деякі правозахисні організації вважають нову систему реєстрації великим кроком уперед порівняно з успадкованим із радянських часів інститутом «прописки». Вони відзначають, що реєстраційна система значно простіша і дозволяє громадянам жити, працювати і зберігати за собою соціальні гарантії по всій країні. Однак були і критичні зауваження. Так, наприклад, міністр юстиції в інтерв'ю газеті «Дзеркало тижня» висловив думку, що нова системи зберегла деякі риси старої, зокрема в тому, що за реєстрацію, як раніше за прописку, відповідають органи внутрішніх справ.

Розділ 2. Пошанування громадянських свобод, включно з такими:

а) Свобода слова і преси

Конституція України гарантує свободу слова і преси, яку, проте, влада нерідко обмежувала. Протягом звітнього року посадовці прямо вказували ЗМІ, які події та проблеми і як саме вони повинні висвітлювати. Однак у листопаді з наближенням до кінця президентської кампанії багато ЗМІ перестали виконувати урядові директиви і почали подавати інформацію об'єктивніше і професійніше. Одним із найяскравіших проявів цього руху, влучно названого «журналістським бунтом», був вчинок сурдоперекладача Українського національного телебачення (УТ-1) Наталії Дмитрук. Вона, відхилившись від затвердженого адміністрацією тексту, 25 листопада повідомила в ефір, що результати виборів, оголошених 23 листопада, сфальсифіковані, і додала: «Ющенко – наш Президент». Організації, що здійснюють моніторинг за станом свободи ЗМІ, відзначають, що після «Помаранчевої революції» українські ЗМІ в цілому стали вільнішими і політично розкутішими, аніж будь-коли у новітній історії країни.

Органи влади продовжували втручатись у діяльність ЗМІ й тиснути на журналістів, використовуючи для цього закон про відповідальність за наклеп, а також погрожуючи відкликанням ліцензій і перевірками податкових органів, служб пожежної охорони та санітарно-епідеміологічного нагляду. Не припинялися заходи щодо зміцнення контролю влади над електронними ЗМІ. Щоправда, під час «Помаранчевої революції» посадовці вже

не намагалися (або були неспроможні) контролювати зміст більшості національних і регіональних електронних ЗМІ.

Адміністративне втручання часто набувало таких опосередкованих форм, як тиск на видавництва з метою припинення друку чи скорочення тиражу видань, у яких критикується влада.

Мали місце і випадки безпосереднього обмеження владою свободи преси, зокрема у формі блокування радіо- і телевізійних частот, вилучення накладів опозиційних газет і листівок, відмови у наданні ефірного часу опозиційним політикам або заборони на проведення мітингів.

Неурядова організація «Дім свободи», як і в 2003 році, констатувала, що преса в Україні «не є вільною», оскільки держава вдається до цензурування телевізійних передач, продовжує практику цькування і нищення незалежних ЗМІ та відмовляється розслідувати напади на журналістів. Група «Репортери без кордонів» 3 березня знову назвала Президента Кучму «ворогом преси».

Згідно з даними, опублікованими на сайті Державного комітету з телебачення та інформаційної політики, на кінець року у країні було зареєстровано 20 903 друковані видання і 800 телевізійних каналів. Незважаючи на урядовий тиск і самоцензуру у ЗМІ, на ринку країни наявна велика кількість приватних газет і періодичних видань, на сторінках яких представлено різні погляди.

Заможні інвестори, переслідуючи свої політичні та економічні інтереси, фінансують багато впливових газет. Більшість із них були лояльними до уряду, що забезпечувало їм переваги порівняно з меншими і незалежнішими виданнями.

Закордонні газети і періодичні видання поширювалися без обмежень.

Електронні ЗМІ, що є головним постачальником новин для переважної більшості населення, повністю перебувають у власності держави або в руках олігархів і потужних бізнесових груп. У країні налічується шість загальнонаціональних телевізійних каналів. Державне телебачення покриває найширшу територію і водночас є найменш популярним. Більшість інших телеканалів пов'язана з політичними партіями та можновладними бізнесовими колами. Незважаючи на те, що між ними періодично виникали певні

суперечки, всі вони гуртувалися на пропрезидентській платформі, коли справа доходила до принципових питань, у яких, власне, й виявлялися розбіжності між урядом і опозицією. Головним винятком з цього правила був «5 канал», який належав опозиції. На думку багатьох спостерігачів, він подавав інформацію набагато об'єктивніше і збалансованіше. Влада всіляко обмежувала географічне покриття «5 каналу», але він зберіг свою аудиторію і відіграв провідну роль в інформуванні українців про події в країні під час президентських виборів і «Помаранчевої революції». Телерадіокомпанія «Ера» восени також почала висвітлювати події об'єктивно, причому влада не перешкоджала її діяльності.

Протягом року деякі журналісти зазнавали фізичних зазіхань, які можна пов'язати з їхньою професійною діяльністю. Однак, на відміну від 2003 року, у звітному періоді не надходило повідомлень про загибель журналістів у зв'язку з виконанням ними професійних обов'язків. За даними національного відділення міжнародної організації «Репортери без кордонів», у 2003 році в Україні з цієї причини загинуло 3 журналісти і 34 стали жертвами нападів або отримували погрози.

12 січня невідомі нападники стріляли в Олега Єльцова, редактора детективного Інтернет-видання «Кримінальна Україна». Єльцов вважає, що цей напад може бути реакцією на низку його статей про корупцію в Київському університеті.

21 січня ЗМІ повідомили про погрози вбивства, що надходили на адресу Максима Біроваша після того, як у 2003 році він опублікував статтю про вивезення українських жінок до Ізраїлю з метою сексуальної експлуатації.

19 серпня невідомі знищили офіс незалежної львівської газети «Поступ», закидавши його пляшками із займистою рідиною (так званім «коктейлем Молотова»). Редактор газети сказав, що напад, імовірно, був спровокований надрукованими у газеті викривальними статтями про дії двох корумпованих місцевих чиновників, один із яких причетний до незаконного будівництва, що велося на території львівського парку. Міліція продовжувала розслідувати цей інцидент.

Як повідомив Комітет захисту журналістів (КЗЖ), 29 листопада невідомі побили кореспондента луганської газети «Луганчане» Євгена Савченка за те, що він намагався завадити нападникам вилучити відеокамеру в оператора під час одного з передвиборчих

мітингів. Згідно з публікаціями місцевої преси, вони також побити репортера Ганну Низькодубову, коли вона намагалася зателефонувати своєму редакторові, щоб передати інформацію про цей мітинг.

У липні автомобіль редактора незалежного видання «Бердянск деловой» Тетяни Горячевої було витіснено на узбіччя машиною, якою керували люди у масках. Вони погрожували вбити журналістку, якщо вона не припинить публікувати статті, що створюють позитивний імідж кандидата в Президенти Віктора Ющенка. Горячева зазнавала нападів у 2002 році, коли невідомий зловмисник плеснув їй в обличчя кислотою, та у 2003 році, коли їй погрожували смертю за намагання розслідувати цей інцидент. До кінця року інформації про просування у цих справах не надходило.

У вересні Генеральна прокуратура заявила, що колишній директор дніпропетровського «11 каналу» та регіональний представник організації «Репортери без кордонів» Володимир Єфремов «порушив правила дорожнього руху» і спричинив аварію, під час якої загинув. Деякі ЗМІ стверджували, що Єфремов помер при підозрілих обставинах, оскільки до цього він повідомляв, що за ним постійно стежили, отримував погрозливі телефонні дзвінки і висловлював занепокоєння відносно «ще однієї автомобільної аварії з трагічними наслідками».

Інших повідомлень про поступ у розслідуванні нападів на журналістів, скоєних у 2002–2003 роках, не надходило.

15 березня ЗМІ повідомили про те, що Президент Кучма дав доручення Генеральній прокуратурі, МВС, Податковій адміністрації та Міністерству з надзвичайних ситуацій оголосити мораторій на перевірки ЗМІ на період до президентських виборів, а 16 березня резолюцію аналогічного змісту ухвалив парламент. Одразу після цього голова Податкової адміністрації видав розпорядження про призупинення перевірок на час президентської виборчої кампанії. Однак ЗМІ та неурядові організації зазначають, що цей мораторій виконувався не в повному обсязі. Так, наприклад, 5 жовтня податкова поліція почала дводенний обшук в офісі компанії «Преса», яка продавала незалежну газету «Високий замок» у кіосках Львова. Крім того, влада зажадала від незалежного видання «Львівська газета» сплати великого штрафу після того, як вона опублікувала низку статей про засилля корупції у місцевих податкових органах.

Не було помічено нових подій у протистоянні між владою та редактором Інтернет-видання «Обком» Володимиром Бойком.

У лютому суд прийняв рішення про закриття опозиційної газети «Сільські вісті» за розпалювання міжнаціональної ворожнечі та опублікування щонайменше двох статей антисемітського змісту (див. розділ 2.в). Були повідомлення і про закриття інших видань під аналогічним приводом.

Закон забороняє владним структурам втручатися у професійну діяльність журналістів і утворювати будь-які органи контролю за ЗМІ. Незважаючи на це, надходили вірогідні повідомлення про те, що Адміністрація Президента дає керівникам ЗМІ вказівки відносно того, які події і як саме висвітлювати, а які замовчувати. Ці інструкції, або «темники», містять рекомендації про те, як змальовувати Президента Кучму у привабливому світлі та уникати дискусій довкола проблем, що можуть поставити під сумнів його репутацію. Після другого туру президентських виборів, який відбувся 21 листопада, багато журналістів оголосило про відмову керуватися темниками. По закінченні «Помаранчевої революції» численні моніторингові організації стверджують, що уряд більше не надсилає темників до ЗМІ.

Для тиску на ЗМІ протягом майже всього звітного року використовували службу пожежної охорони та установи санітарно-епідеміологічного нагляду.

Траплялося, що влада примушувала бізнесменів купувати рекламний час у регіональних телевізійних каналів, або навпаки – розривати з ними контракти на рекламу залежно від того, як ці канали подавали політичні новини.

Національна рада з телебачення та радіомовлення залишається впливовим органом, який видає ліцензії на право трансляції й розподіляє ефірний час. Вона складається з народних депутатів Верховної Ради і такої самої кількості урядовців, призначених Президентом. Своїми рішеннями Рада продовжувала демонструвати прихильність до бізнесових структур, політично наближених до уряду. У березні парламент ухвалив резолюцію, в якій роботу Національної ради з телебачення та радіомовлення було визнано незадовільною.

Політика уряду та його конкретні дії у сфері ліцензування створюють конкурентні переваги для державних каналів. Крім того, приватні та іноземні компанії повинні мати

окремі ліцензії на використання ними власних телепередавачів. Діяльність усіх електронних ЗМІ підлягає ліцензуванню, але недержавні та іноземні компанії змушені отримувати по дві ліцензії – одну на передавач, а другу – на частотний діапазон. До того ж, незважаючи на запровадження практично однакових тарифів як для державних, так і для незалежних ЗМІ, уряд рідко домагається оплати трансляційних послуг державними телеканалами.

Попри вирок одного з районних судів, який у 2003 році скасував рішення Національної ради з телебачення та радіомовлення про позбавлення ліцензії київської телекомпанії «ЮТАР», судову постанову досі не виконано, і «ЮТАР» так і не вийшла в ефір. Преса з цього приводу писала, що відкликання ліцензії було пов'язане з підозрою про фінансування телекомпанії «ЮТАР» опозиційним політиком Юлією Тимошенко.

На початку року влада та її агенти вдавалися до скоординованих дій, спрямованих на зрив трансляції в Україні радіо «Свобода» напередодні виборів до місцевих і центральних органів влади. Преса повідомляла, що невідомі бізнесмени, наближені до пропрезидентської партії СДПУ(о), викупили радіо «Довіра» – FM-радіостанцію, яка транслювала новини та аналітичні програми радіо «Свобода». Новим керівником радіо «Довіра», невдовзі після появи якого на посаді трансляція радіо «Свобода» припинилася, став Сергій Кичигін, редактор газети «2000», яка належала голові Адміністрації Президента Віктору Медведчуку. Кичигін мотивував цей крок економічними, а не політичними чинниками. Однак опозиційні політики й моніторингові організації піддають сумніву його пояснення і вважають рішення Кичигіна відвертим наступом на незалежне джерело інформування громадян України.

Радіо «Континент», яке 28 лютого почало ретрансляції радіо «Свобода», вже 1 березня повідомило, що його сигнал глушили в Києві. Власник радіо «Континент» Сергій Шолох сказав, що деякі політичні сили попереджували його не транслювати радіо «Свобода». Наприкінці лютого Сергій Шолох виїхав з країни, побоюючись арешту і фізичної розправи. 3 березня передавач радіо «Континент» було вимкнено і конфісковано. Урядовці пояснюють вилучення обладнання відсутністю ліцензії, а відтак незаконністю трансляції (судове рішення від 2001 року про передання ліцензії та частотного діапазону

станції радіо «Онiкс» розглядається апеляційним судом, проте «Континенту» не забороняли працювати, аж поки на його хвилях не з'явилися передачі радіо «Свобода»).

Кілька джерел повідомило, що 13 березня Закарпатський обласний трансляційний центр (ЗОТЦ) вимкнув передавачі лояльного до опозиції телевізійного каналу «М-студія» буцімто через несплату заборгованості. Проте, згідно з інформацією, поданою на Інтернет-сайтах «Форум» і «Українська правда» та у газеті «Україна молода» від 18 і 23 березня, «М-студія» не мала заборгованості перед ЗОТЦ, тоді як державні канали УТ-1 і УТ-2, які були винні центру астрономічні суми, продовжували виходити в ефір. «М-студії» було дозволено трансляцію наступного дня після сумнозвісних подій, пов'язаних з виборами мера Мукачевого 18 квітня (див. розділ 3).

Незалежний аналіз змісту новин, проведений у лютому Українською академією преси та Інститутом соціології Національної академії наук, показав, що інформаційні випуски були вкрай політизованими і представляли здебільшого урядову точку зору. Під час першого і другого турів президентських виборів спостерігався істотний дисбаланс у висвітленні платформ кандидатів у Президенти на національних теле- та радіоканалах (див. розділ 3). Опозиційні кандидати на загальнонаціональних каналах згадувалися рідко і здебільшого негативно. Однак їм вдавалося отримувати доступ до менших місцевих і обласних телеканалів. Ситуація істотно змінилася на краще у період між другим туром 21 листопада і переголосовуванням 26 грудня. ЗМІ, особливо національні телевізійні канали, висвітлювали позиції обох кандидатів у Президенти набагато чесніше і професійніше.

Незалежна спілка працівників ЗМІ, заснована 2002 року в Києві з метою протидії цензурі й захисту журналістів від звільнень та інших форм тиску, відіграла важливу роль в організації «журналістського бунту» під час «Помаранчевої революції», завдяки чому висвітлення президентської кампанії стало набагато об'єктивнішим.

Незважаючи на те, що закон не передбачає кримінального переслідування за наклеп, загроза притягнення до цивільної відповідальності обмежує свободу преси, і кількість подібних судових процесів протягом року зростає. Згідно з даними Інституту масової інформації (ІМІ) – неурядової організації, що здійснює нагляд за станом свободи слова, проти ЗМІ впродовж року в судах було розглянуто щонайменше 15 цивільних справ за звинуваченнями у наклепі. Незалежно від остаточних висновків, яких може дійти суд,

Йому надано право своїм розпорядженням заморожувати банківські рахунки ЗМІ на період розгляду цивільних справ про наклеп, що може мати згубні наслідки для фінансового становища багатьох видань. Особливо часто позови до суду під приводом «захисту честі й гідності» подають урядові відомства, використовуючи судові процеси як засіб тиску на пресу та залякування журналістів. За даними ІМІ, нинішнього року 90% подібних судових розглядів було ініційовано органами влади.

Цивільним кодексом України, який був ухвалений у 2003 році і набув чинності у звітному році, передбачено, що негативна інформація про особу вважається неправдивою, поки той, хто поширює її, не доведе протилежне. Журналісти і правознавці висловлюють занепокоєння, що прийняття цього Кодексу негативно позначиться на свободі слова і преси.

Незважаючи на закони, що встановлюють граничний розмір відшкодування за наклеп і звільняють пресу від відповідальності за не підтверджені фактами висновки, у тому числі критичні, якщо вони не образливі, Уповноважена з прав людини висловила занепокоєння щодо «астрономічних» сум відшкодування за завдані моральні збитки. Так, наприклад, у січні редакція газети «Правое дело» поскаржилася, що видання притягнули до відповідальності за наклепницьку статтю, яка стосувалася місцевої міліції та інших правоохоронних органів. За одним із позовів газета мала сплатити як відшкодування близько 38 400 доларів США (200 тисяч гривень).

Представники уряду 23 березня подали до суду два позови проти незалежного Інтернет-сайту «Українська правда». Вони вимагали стягнення з видання близько 3846 доларів США (20 тисяч гривень) на відшкодування збитків із негайною конфіскацією майна газети за те, що вона опублікувала кілька критичних статей.

26 травня адвокат, пов'язаний з Адміністрацією Президента, і власник однієї з проурядових черкаських газет подав до суду на опозиційну газету «Україна молода». Він вимагав від газети опублікувати спростування «наклепницького» інтерв'ю і виплати грошової компенсації у сумі близько 1121 доларів США (10 тисяч гривень). Позивач наполягав і на заморожуванні рахунків газети на час розгляду справи. В редакції «України молодой» переконані, що відшкодування було символічним і що уряд насправді прагнув закриття газети.

Друковані ЗМІ, як незалежні, так і урядові, іноді виявляють тенденцію до самоцензури при висвітленні матеріалів, які можуть зачіпати інтереси уряду. Згідно з результатами опитування, проведеного у 2003 році, багато журналістів переконані, що критика на адресу Президента (71%), місцевих органів влади (69%), Адміністрації Президента (68) або кримінальних структур (77%) матиме такі негативні наслідки, як психологічний тиск, економічні санкції та зазіхання на життя і здоров'я. Незважаючи на те, що приватні газети можуть існувати на суто комерційних засадах, їм також не вдається уникнути тиску, зокрема через їхню залежність від політичного патрона, який може забезпечити додаткове фінансування з державного фонду підтримки преси і пом'якшити прискіпливість, з якою ставляться до незалежних видань державні чиновники, особливо на місцевому рівні. Залежність деяких друкованих ЗМІ від урядової опіки унеможливорює критику влади, особливо на місцях. Цей вид тиску набув особливого поширення напередодні та під час президентської передвиборчої кампанії та першого туру голосування.

СБУ має великий вплив на ЗМІ у тому, що стосується оприлюднення відомостей, які становлять державну таємницю. До них, зокрема, належить інформація про страти, а також фізичний стан інфраструктури тюрем, слідчих ізоляторів і лікувально-трудова профілакторіїв для алкоголіків. Однак журналісти стверджують, що в цілому вони могли безперешкодно висвітлювати тяжкі умови утримування ув'язнених у місцях позбавлення волі (див. розділ 1.в).

Траплялися випадки, коли органи влади або «невідомі особи», ймовірно, за дорученням посадовців, обмежували або забороняли оприлюднення інформації, що містила критику урядових відомств та їхніх працівників. Так, наприклад, 10 січня у Запоріжжі міліція зупинила вантажівку, що перевозила наклад газети «Без цензури», яку мали поширювати опозиційно налаштовані елементи. Правоохоронці пояснили затримання машини разом із вантажем необхідністю з'ясування особи водія. Однак, згідно з наявною інформацією, один з міліціонерів визнав, що справжньою причиною інциденту став зміст газети, де була критика на адресу Президента Кучми.

26 лютого невідомі напали на один зі складів у м. Бродах і спалили там 5 тисяч примірників книг «Нарцис» і «Час підлої влади», автором яких є колишній народний депутат Дмитро Чобіт. В обох книгах різко критикується голова Адміністрації Президента

Віктор Медведчук. 15 травня зловмисники спалили типографію компанії, яка їх надрукувала.

Газета «Дзеркало тижня» 18 вересня опублікувала статтю «”Лица” гільйотиновано», де навела текст заяви Дніпропетровського обласного управління СБУ, в якій йшлося про те, що незалежна газета «Лица» та інші видання подають «упереджену» інформацію, змушуючи СБУ вживати «запобіжні заходи» щодо тих, хто поширює «неправдиві публікації». «Дзеркало тижня» робить висновок, що до таких заходів СБУ зараховує залякування працівників друкарні газети «Лица» та знищення її готової продукції, до якого влада вдалася 14 вересня, пустивши під ніж 33 тисячі примірників.

Уряд не обмежує доступу до мережі Інтернету, проте він має у своєму розпорядженні засоби відстежування всіх Інтернет-видань та електронної пошти (див. розділ 1.е). Правозахисні організації висловлюють занепокоєння з приводу взяття урядом під свій контроль доменного суфіксу країни в липні 2003 року.

Хоча більшість університетів України державні, вони, як правило, працюють на засадах повної автономії. Однак свобода академічних установ залишається на рівні недорозвиненої і слабо усвідомленої концепції. З численних повідомлень випливає, що протекціонізм і хабарництво є загальним явищем як під час вступних іспитів, так і при присвоєнні вчених ступенів і звань. Адміністрація вищих навчальних закладів і директори академічних науково-дослідних установ мають у своєму розпорядженні широкі можливості затуляти роти своїм підлеглим, перешкоджаючи їм друкувати наукові праці, частково чи повністю урізуючи платню та позбавляючи пільг на отримання житла. Викликають занепокоєння і обмеження, що їх накладає Міністерство зв'язку на пересилання поштою наукових праць. СБУ продовжує утримувати свої відділи зі збереження державної таємниці у державних науково-дослідних установах разом із тими, у яких секретні дослідження взагалі не проводяться. Приватні університети та вищі навчальні заклади, що є у віданні релігійних громад, перебувають поза будь-яким державним втручанням і тиском.

б) Право на мирні збори та демонстрації

Конституцією України гарантовано право на збори і демонстрації, однак траплялися випадки, коли влада ним нехтувала. Конституція вимагає від демонстрантів заздалегідь інформувати владу про заплановані акції, а Закон про збори громадян примушує організаторів маніфестацій звертатися до місцевих органів урядування по дозвіл на їх проведення не пізніше, як за 10 днів до запланованих заходів. Закон забороняє використовувати демонстрації для розпалювання міжнаціональної ворожнечі, підбурювання до насильства та насильницького повалення конституційного ладу. Несанкціоновані демонстрації були звичайним явищем, причому більшість із них проходили без втручання міліції, накладення штрафів чи затримуваль їхніх учасників, однак траплялися й винятки. Під час масових виступів населення, спровокованих фальсифікацією другого туру голосування на виборах Президента, що відбувся 21 листопада, влада в цілому не перешкоджала реалізації права громадян на мирний протест. З достовірних джерел надходили повідомлення, що 28 листопада деякі члени уряду, імена яких не уточнювалися, наполягали на застосуванні сили до демонстрантів, які зібралися на Майдані Незалежності у Києві, але відповідні розпорядження не були виконані через відсутність одностайності серед правоохоронних органів.

Донецька міська рада 1 травня заборонила проводити мітинг прихильникам опозиційного блоку «Наша Україна». Чинники мотивували своє рішення тим, що закон не дозволяє проводити заходи, пов'язані з виборчою кампанією, більше як за 120 днів до дня голосування. Водночас інші групи одержали дозвіл на проведення аналогічних акцій.

5 травня двох помічників народного депутата Володимира Філенка та журналіста було притягнуто до адміністративної відповідальності одним із харківських судів за порушення громадського порядку. Їм було інкриміновано організацію альтернативної демонстрації у Харкові 1 травня, на якій висловлювався протест проти політики уряду.

6 серпня міліція Сумської області, виконуючи безпосередню вказівку голови обласної держадміністрації Володимира Щербаня, напала на велику групу студентів, які рухалися міжміською трасою до Києва, де планували провести акцію протесту проти злиття трьох сумських університетів в один. Народний депутат від опозиції, котрий був на місці подій, засвідчив, що міліціонери, поваливши студентів на землю, били їх ногами і гумовими

кійками, після чого щонайменше 20 осіб затягли в автобус і відвезли до відділу міліції, звідки невдовзі відпустили. Після цього інциденту опозиційні парламентарі зажадали звільнення міністра внутрішніх справ, однак уряд не вжив жодних заходів.

12 серпня влада Дніпропетровська задіяла трактори і потужні повітряні компресори для зриву мітингу, організованого кандидатом у Президенти від Соціалістичної партії Олександром Морозом.

Чотирьох членів Української національної асамблеї/Української народної самооборони (УНА/УНСО) – останніх із тих, яких було засуджено у зв'язку з подіями під час протиурядових виступів 2001 року, звільнили з ув'язнення 12 і 26 березня та 10 жовтня.

Конституція України і закони гарантують свободу зборів та демонстрацій, проте траплялися випадки, коли влада перешкоджала реалізації цього права, особливо під час президентської виборчої кампанії. Зокрема, було запроваджено дуже суворі правила реєстрації громадських об'єднань. Однак не надходило повідомлень про те, що, посилаючись на них, уряд протягом року вдавався до розпуску легітимних організацій або перешкоджав їхній реєстрації.

Закон не дозволяє реєструвати організації, які вважаються соціально небезпечними, наприклад, ті, які пропагують насильство, расову чи міжконфесійну ворожнечу або загрожують громадському порядку чи здоров'ю громадян. За минулий рік уряд офіційно не зарахував до «небезпечних» жодного громадського об'єднання, однак громадський рух «Пора» та деякі ультраправі організації повідомляли, що їхні члени зазнавали переслідувань з боку влади і за ними стежили.

За законом від політичних партій вимагається, щоб вони мали представництва не менше, як у половині областей країни і не отримували фінансову допомогу від держави та з-за кордону. Конституція забороняє створення партій у виконавчій та судовій гілках влади, військових формуваннях, правоохоронних органах, на підприємствах державної форми власності та в інших державних установах, однак ця заборона на практиці часто ігнорується. Верховний Суд має право зупиняти діяльність будь-якої політичної партії за поданням Міністерства юстиції чи Генерального прокурора. Однак протягом року жодну партію не було заборонено.

Зазіхання на свободу об'єднань громадян істотно почастишали під час президентських виборів, особливо перед першим і другим турами голосування 31 жовтня та 21 листопада, відповідно. Так, наприклад, за даними Гельсінкської європейської спілки з прав, людини 16–18 жовтня працівники міліції проводили несанкціоновані обшуки в офісах кількох молодіжних і студентських об'єднань, зокрема організацій «Пора» та «Студентська хвиля». Підставою для обшуків були пошуки вибухівки та розслідування у зв'язку з повідомленнями про причетність цих організацій до терористичної діяльності. Було затримано кількох ватажків молодіжного руху, яких, щоправда, через кілька годин відпустили. Дехто з них пізніше розповів, що їх розпитували про зміст поширюваних ними друкованих матеріалів.

в) Свобода віросповідання

Конституція України гарантує громадянам свободу віросповідання, і уряд в цілому шанує це право. Релігійне життя процвітає, хоча й траплялися поодинокі непорозуміння на місцевому рівні внаслідок того, що органи влади ставали на бік однієї зі сторін міжконфесійного конфлікту. Деякі релігійні меншини і представники нетрадиційних віросповідань іноді стикалися з труднощами при реєстрації та купівлі чи оренді приміщень.

Згідно з Конституцією та чинним законодавством, церква відділена від держави, і в Україні немає державної релігії, однак Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП) та Українська греко-католицька церква (УГКЦ) домінують, відповідно, на сході та заході країни. Місцева влада у багатьох регіонах країни підтримує УПЦ МП, а на заході – УГКЦ.

Закон декларує рівність усіх релігій, віросповідань і церков, і це його положення здебільшого виконується. До закордонних місіонерів релігійних груп, які не є «корінними» (такими в Україні вважають православну, греко-католицьку та іудейську церкви), висувалися деякі додаткові вимоги, що, проте, не перешкоджало їм виконувати свої обов'язки впродовж звітного року.

Значним політичним впливом на місцевому й регіональному рівнях користуються УПЦ МП, яка домінує на півдні та сході країни, Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП), що утримує міцні позиції у центральних і західних регіонах, Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), що також користується підтримкою у центральній Україні, та УГКЦ, яка посідає панівне місце на заході. Кожна з них у регіоні свого домінування намагається справляти тиск на органи місцевої влади, спонукаючи їх до обмеження діяльності інших церков. Київський патріархат, а також УГКЦ скаржаться на утиски з боку місцевих органів влади у східному регіоні, де переважає російськомовне населення, тоді як УПЦ МП висловлює занепокоєння з приводу ігнорування місцевої влади на заході країни фактів захоплення її храмів греко-католиками.

За результатами опитування, проведеного у серпні Всеукраїнською соціологічною службою, 50,44% респондентів, які визнали себе віруючими, належать до УПЦ КП, 26,13% – до УПЦ МП, 8,02% – до УГКЦ, 7,21% – до УАПЦ. Римо-католиками вважає себе 2,19%, протестантами – 2,19%, іудеями – 0,63%. Решта 3,2% припадає на інші деномінації.

Закон вимагає від релігійних громад і недержавних організацій реєстрації у Державному комітеті у справах релігій (ДКСР). Реєстрація необхідна для набуття власності і здійснення економічної діяльності, такої як книговидавництво чи відкриття банківських рахунків. УПЦ КП повідомляла про тяганину з реєстрацією її парафій. Деякі малочисельні релігійні громади, особливо на локальному і регіональному рівнях, скаржилися, що чиновники ДКСР протягом тривалого часу зволікають з реєстрацією їхніх організацій.

Послідовники прогресивного іудаїзму скаржилися на тиск з боку організації «Шабод Любавич» та місцевих органів влади, котрі ініціювали виступи проти них у пресі під час заснування прогресивної общини у Дніпропетровську. Прогресивна єврейська община заявила, що послідовники традиційного іудаїзму протидіють утворенню будь-яких альтернативних єврейських громад у регіоні і що під тиском «Шабод Любавич» їй було відмовлено в реєстрації у Дніпропетровську.

Мусульмани звертають увагу на те, що протягом 12 років їм не вдається зареєструвати свою громаду в Харкові. Мусульманські лідери висловлюють незадоволення відмовою Міністерства освіти відкрити єдину в Україні ісламську школу.

Влада, як правило, дозволяє релігійним організаціям будувати приміщення для релігійних відправ і підготовки духовенства. Уряд сприяє появі нових храмів, виділяючи земельні ділянки під забудову і повертаючи приміщення релігійного призначення законним власникам.

Представники малочисельних християнських конфесій висловлюють стурбованість з приводу труднощів одержання земельних ділянок під забудову, особливо у Києві. Однак з цією проблемою стикаються не лише релігійні угруповання.

Закон дозволяє провадити канонічну діяльність духовенству, проповідникам, учителям та іншим місіонерам іноземних релігійних організацій, котрі тимчасово перебувають в Україні, лише серед членів тієї релігійної громади, яка просила про надання їм в'їзної візи, та з дозволу державної установи, що зареєструвала цю громаду. Однак протягом року не надходило повідомлень про те, що влада зловживає цими нормами законодавства для обмеження функціонування релігійних організацій.

Закон обмежує діяльність «некорінних» конфесій і релігійних організацій з центрами за кордоном, а також встановлює досить вузькі рамки для діяльності духовенства, проповідників, учителів та інших представників іноземних церков і місіонерів, які не є громадянами України. Водночас не було ознак того, що влада застосовує ці вимоги закону для утисків «некорінних» релігійних організацій. Наприкінці року трапився випадок, коли два іноземні мусульманські священники мали труднощі з отриманням віз.

Релігійне наставництво у державних школах заборонене, однак школи можуть вводити до своїх навчальних планів курс «Основи християнської етики», розроблений урядом і УПЦ КП. Незважаючи на те, що лідери іудейських громад в цілому підтримують вивчення етичних і цивільних норм у школі, вони наполягають, щоб такі заняття проводилися на засадах релігійної нейтральності. Школи, які діють при релігійних громадах, активно користуються правом включати у плани позакласної роботи елементи релігійної освіти.

Чільні урядовці демонстрували релігійний плюралізм, відвідуючи протягом року церемонії, здійснювані різними церквами. Влада в цілому позитивно ставиться до ініціативи щодо спорудження пам'ятника та, можливо, меморіального центру в районі Бабиного Яру в Києві, де було скоєно один із найтяжчих злочинів Другої світової війни – масове замордування євреїв і представників інших національних меншин.

Всі найчисленніші конфесії висувують серйозні майнові претензії до влади. Уряд продовжує повертати релігійним громадам власність, відібрану в них за радянських часів. Не кожна з них задоволена темпами цього процесу, і практично всі найбільші релігійні громади розраховують на значні майнові відшкодування. Так, наприклад, Папа Римський 11 травня закликав уряд повернути колишні костели римо-католицьким громадам. Міжконфесійні суперечки ускладнюють процес повернення майна деяким християнським та іудейським громадам.

5 лютого Житомирський обласний архів повернув 17 сувоїв Тори місцевій іудейській общині. У квітні уряд передав одну з харківських синагог у розпорядження обласної общини прогресивного іудаїзму. У травні уряд надав у користування Римо-католицькій церкві колишню резиденцію католицького єпископа у Львові. Деякі конфесії вважають темпи повернення майна релігійним громадам у цілому задовільними, водночас інші повідомляють про відсутність істотного поступу в цій сфері.

Протягом року траплялися акти антисемітизму. 11 липня поблизу синагоги Бродського стався напад на равина, про що 12 липня повідомив веб-сайт MIGnews.com, а 14 липня – газета «Факти». За свідченням міліції, до равина Хаїма Піковського, який прямував до синагоги у традиційному одязі ортодоксального іудея, підійшов якийсь хуліган і, вилаявшись на адресу священника, вдарив його. За словами адвоката Піковського, міліція зайнялася розслідуванням інциденту і затримала підозрюваного, однак невдовзі відпустила його, посилаючись на брак доказів.

У центрі Одеси 24 серпня на двох равинів накинuloся троє чоловіків з явними ознаками алкогольного сп'яніння. Равини відбили їхній напад, у чому їм допомогли кілька перехожих. Міліція затримала одного зі зловмисників, який під час допиту сказав, що хотів убивати євреїв. На кінець року пошуки інших двох нападників тривали.

Наприкінці серпня до учня єврейської початкової школи Хаїма Дубнова, який разом зі своєю сім'єю гуляв у центрі Донецька, наблизилася група молодих людей, які скандували антисемітські гасла. Вони повалили Дубнова на землю і завдали йому кілька ударів ногами. Постраждалого госпіталізували з травмою голови. За інформацією лідерів єврейської общини Донецька, розслідування інциденту на кінець року не завершено.

8 серпня міліція повідомила ЗМІ, що на єврейській ділянці одного з цвинтарів у Донецькій області було скоєно акт вандалізму. Міліція затримала зловмисника, який зізнався, що вивернув 26 надгробків у пошуках металевих кронштейнів, які він планував продати як металобрухт. 20 серпня надійшло повідомлення, що на тому самому цвинтарі було сплюндровано ще 15 могил. На деяких із перекинутих могильних каменів фарбою, нанесеною за допомогою аерозольного балончика, було виведено по три шістки, які вважаються біблійним знаком сатани. Місцева міліція й досі шукає вандалів, які скоїли цей злочин.

До кінця року судовий процес у справі довкола опозиційної газети «Сільські вісті» залишався відкритим. Видання оскаржило в апеляційному суді офіційно підтриманий урядом вирок районного суду, яким передбачалося закриття газети за те, що вона розпалювала міжнаціональну ворожнечу, опублікувавши щонайменше дві антисемітські статті. На кінець року «Сільські вісті» продовжували безперешкодно друкуватися.

Незважаючи на посередницькі зусилля з боку лідерів іудейської та греко-католицької церков, суперечка між християнами та іудеями відносно встановлення хрестів на єврейських кладовищах у містах Самборі й Києві триває.

Суд Володимира-Волинського своїм рішенням призупинив зведення житлових будинків на місці старого єврейського кладовища. Проте секретар міської ради повідомив, що у 2003 році будівництво було завершено і переважну частину квартир уже заселено. Місцева іудейська община поскаржилася, що ДКСР відмовляється надати їй допомогу у вирішенні цієї суперечки.

Міліція, особливо у Полтаві й Харкові, продовжувала вдаватися до частих затримувальних дій мусульман для перевірки документів. Мусульманська громада порушувала це питання в Адміністрації Президента та у ДКСР, проте на кінець року ДКСР не вжив жодних заходів.

Місіонери Євангельської церкви повідомляли про випадки негативного ставлення до їхніх парафіян у суспільстві, зокрема про звинувачення їх у зраді рідної віри, однак повідомлень про утиски не надходило.

Президент Кучма 18 травня підписав закон, який дозволяє людям, котрі в силу релігійних переконань не можуть брати до рук зброї, проходити альтернативну службу. Термін альтернативної служби становить 27 місяців, а військової – 18 місяців.

Детальніша інформація міститься у міжнародному Звіті про стан дотримання релігійної свободи за 2004 рік.

г) Право на безперешкодне пересування у межах країни, подорожі за кордон, еміграцію та репатріацію

Конституція України гарантує це право, і уряд загалом не порушує його, проте певні обмеження все ж таки існують.

До листопада 2001 року зберігала чинність успадкована від радянського режиму прописка – порядок реєстрації громадян за місцем роботи і проживання, з яким асоціювалися деякі аспекти соціального забезпечення. При відсутності у громадянина прописки його соціальні права істотно обмежувалися. Однак з ухваленням 11 грудня 2003 року Закону «Про свободу пересування» протягом року було запроваджено реєстраційну систему. Правозахисні організації зазначають, що головною відмінністю нової системи від інституту прописки є те, що за громадянами зберігаються соціальні гарантії незалежно від місця їхньої роботи і проживання (див. розділ 1.д).

Міліція продовжувала безпідставно затримувати громадян для прискіпливої перевірки документів та огляду їхніх автомобілів (див. розділ 1.д).

Громадяни, які бажали здійснити подорож за кордон, робили це здебільшого безперешкодно. Той, хто має намір виїхати на постійне проживання до інших країн, повинен отримати виїзну візу. Проте за минулий рік не було повідомлень про факти відмови громадянам у цьому документі. Влада може відмовити в оформленні закордонних паспортів громадянам, які мають доступ до державних таємниць, але вони мають право оскаржувати заборону на виїзд у суді.

Конституція України забороняє насильницьку висилку з країни, і уряд не практикує цього. Законом передбачено, що біженці за умови легального перебування в Україні та володіння українською мовою можуть одержати громадянство через 3 роки, а інші іноземці – через 5 років. Біженці не зобов'язані позбуватися громадянства країни, вихідцями з якої вони є, якщо уряд не має з нею офіційної угоди, яка б вимагала цієї процедури. Вони мусять лише поставити органи влади до відома про те, що вони відмовляються від іноземного громадянства. З часів набуття незалежності до країни повернулося 1,5 млн. осіб, тоді як виїхало понад 1 мільйон, переважно етнічних росіян.

Закон про громадянство передбачає спрощену процедуру набуття українського громадянства кримськими татарами, які стали жертвами депортації та політичних репресій. Зокрема, було пом'якшено вимоги, що стосуються терміну проживання і знання української мови. До Криму повернулося з вигнання (здебільшого із Середньої Азії) понад 260 тис. кримських татар. Відповідно до вимог Вищої комісії ООН у справах біженців (ВКСБ), близько 98% кримських татар, які повернулися в Україну, одержали громадянство, проте кримсько-татарські лідери критикували вирішення деяких аспектів проблеми розселення (див. розділ 5).

Законодавство України гарантує надання біженцям і особам, які шукають політичного притулку, статусу, передбаченого Конвенцією Організації Об'єднаних Націй від 1951 року та Протоколом ООН від 1967 року. Насправді ж уряд лише забезпечує захист від примусового повернення особи до країни, в якій їй загрожує переслідування, і мало кому надає статус біженця або політичного притулку.

Закон гарантує біженцям такі само права, як і громадянам України, і у цій частині він виконується урядом. Законом також передбачено, що статус біженця надається терміном на 1 рік і щороку переглядається службою міграції за місцем проживання біженця. Уряд співпрацює з ВКСБ та іншими гуманітарними організаціями у сфері надання допомоги біженцям і відкрив у Вінниці та Одесі два центри з їхнього прийому.

ВКСБ вважає, що найбільшою перешкодою для виконання зобов'язань уряду щодо захисту біженців є неухильне дотримання владою правила, згідно з яким особа, що має намір отримати статус біженця, мусить подати відповідну заяву протягом трьох днів з моменту прибуття до країни. Органи влади відмовляють в ініціюванні процедури набуття

статусу біженця 70% тих, хто по нього звертався. Як наслідок, цим позбавленим документів людям загрожують арешт, затримання і депортація.

ВКСБ повідомила, що на червень 2004 року в Україні перебувало 2700 біженців, переважно з Афганістану і Чечні. Згідно зі статистикою Державного комітету у справах національностей і міграції, у 2003 році до уряду надійшло 1215 заяв про надання статусу біженця, 857 з яких було відхилено. За 429 заявами розпочато передбачену законом процедуру, внаслідок якої статус біженця отримало 56 осіб, а 144 пошукувачам було відмовлено. Решта заяв станом на жовтень перебувала у стадії розгляду.

Продовжували надходити повідомлення про уперевження деяких категорій біженців, особливо чорношкірих та, меншою мірою, вихідців з країн Азії. У 2003 році щонайменше одну особу було жорстоко побито. ВКСБ випустила спеціальні ідентифікаційні картки для громадян, визнаних біженцями. Наявність такої картки загалом полегшує спілкування біженців з правоохоронцями, проте не вирішує проблеми упередженого ставлення останніх до значної кількості незареєстрованих осіб. ВКСБ проводить навчальні семінари для суддів, прикордонників і співробітників інших правоохоронних органів з метою запобігання подібним утискам.

Розділ 3. Пошанування політичних прав: право громадян на зміну уряду

Конституція України гарантує громадянам право на мирну зміну уряду шляхом виборів, проте протягом року воно всіляко обмежувалося владою, котра вдавалася до грубих маніпуляцій під час президентських, парламентських і місцевих виборів. У більшості з них кандидати від опозиції наражалися на різні адміністративні та інші перешкоди. Зокрема, чинився тиск на ЗМІ та здійснювалося втручання у їхню діяльність з метою унеможливлення позитивного висвітлення опозиції, а у квітні під час виборів мера Мукачевого влада вдалася до залякування громадян і викрадення виборчих бюлетенів найнятими нею бандитами. Зловживання були особливо помітними під час першого (31 жовтня) і другого (21 листопада) турів голосування на виборах Президента, проте переголосування скасованого Верховним Судом другого туру, що відбулося 26 грудня, за визнанням авторитетних міжнародних спостерігачів, у тому числі від ОБСЄ, стало помітним позитивним зрушенням.

Конституція закріплює за громадянам, старшими 18 років, загальне виборче право. Вибори до Верховної Ради України відбуваються кожні 4 роки, а Президента обирають на термін 5 років. Одну половину депутатів Верховної Ради обирають за партійними списками, а другу – в одномандатних виборчих округах.

Протягом року влада створювала різні перешкоди для лідера опозиційного блоку «Наша Україна» Віктора Ющенка, зокрема перекривала йому доступ до ЗМІ та звужувала його можливості з проведення передвиборчої кампанії напередодні першого і другого турів голосування (див. розділ 2.б).

Місія ОБСЄ вказувала на істотні недоліки, що мали місце під час передвиборчої кампанії та першого туру голосування на виборах Президента України, зокрема на упередженість ЗМІ, проблеми зі списками виборців, у які не було внесено до 10% тих, хто у день голосування прийшов на виборчі дільниці, а також тиск на студентів і працівників державних підприємств і установ. Під час другого туру виборів, до якого вийшли два переможці першого, зазначені порушення були доповнені системним фальшуванням за допомогою пересувних скриньок для голосування, відкріпних талонів, які виписувалися у непомірних кількостях, та викидання великої кількості «сторонніх» бюлетенів. Верховний Суд скасував результати другого туру виборів і призначив переголосування на 26 грудня. Щоб зменшити масштаби зловживань, Верховна Рада і Президент оновили склад Центральної виборчої комісії, а також внесли поправки до Закону про вибори, що мали на меті обмежити голосування поза виборчими дільницями та за відкріпними талонами. Переголосовування 26 грудня оцінювали авторитетні міжнародні спостерігачі, в тому числі з ОБСЄ, метою яких було відобразити волю народу і значно наблизити Україну до вимог світових стандартів проведення вільних і демократичних виборів.

Виконавча, законодавча і судова гілки влади просякнуті корупцією. За даними одного з соціологічних опитувань, 80% респондентів вважають корупцію найсерйознішою проблемою країни, причому серед найкорумпованіших структур 57% опитаних називають міліцію, 34,4% – суди і 30% – прокуратуру.

У звіті Громадської адміністрації Організації ООН вказано, що закони, якими регулюється бізнесова діяльність в Україні, заплутані і допускають подвійне тлумачення, що сприяє корупції. При призначенні урядовців на високі посади беруться до уваги передусім

родинні зв'язки та корупційні міркування. Документ звертає увагу на суцільну корумпованість паливно-енергетичного комплексу, особливо підприємства «Нафтогаз», яке перебуває у монополії держави. Він зазначає, що «у сфері діяльності “Нафтогазу” перекриваються інтереси бізнесу, політики та злочинності, і це підприємство, як вважається, є головним джерелом статків урядовців вищого рівня та Президента Кучми». Продаж велетенського металургійного заводу «Криворіжсталь» наближеним до уряду олігархам за половину ціни, яку пропонували інші інвестори, також викликає серйозні підозри в корупції.

Голова Комітету Верховної Ради із боротьби з організованою злочинністю та корупцією Володимир Стретович називає корупцію у виконавчій та законодавчій гілках влади «системною хворобою».

Закон гарантує ознайомлення громадян з деякою урядовою інформацією, головним чином через свої веб-сайти, однак доступ до мережі Інтернету в Україні доволі обмежений, причому це стосується як технічних можливостей, так і кількості користувачів. Урядовці, які контролюють якість зв'язків уряду з громадськістю, у тому числі колишній народний депутат Інна Богословська, зауважують, що влада розміщує відомості на веб-сайтах лише після того, як рішення з важливого питання вже прийнято. Інформація ж про перебіг прийняття рішення урядом для населення залишається закритою. Водночас Богословська зауважує, що місцеві органи влади прозоріші порівняно з центральними.

Зараз у парламенті жінки займають 20 з 450 депутатських місць. Одна жінка – Валентина Довженко – працювала в уряді на посаді міністра у справах сім'ї, дітей та молоді. Серед 18 членів Конституційного Суду – двоє жінок.

Кількість представників національних меншин у Верховній Раді невідома, однак, за повідомленнями преси, серед них є росіяни, болгары, татари, вірмени, угорці, грузини та євреї. Один етнічний росіянин входить до складу Кабінету Міністрів.

У місцевих і регіональних органах влади продовжувала збільшуватися кількість представників кримських татар, однак їхні лідери наполягають на внесенні змін до виборчого законодавства, які дозволили б їм збільшити своє представництво у Верховній Раді Криму. Татари, на яких припадає 13% населення Кримської автономії, займають 8% місць у регіональному парламенті і ще менше – в адміністративних і виконавчих органах.

Розділ 4. Ставлення уряду до участі міжнародних і неурядових організацій у розслідуванні випадків порушення прав людини

В Україні працює багато місцевих і міжнародних правозахисних груп, які вивчають випадки порушення прав людини і оприлюднюють свої висновки. Урядовці певною мірою співпрацювали з НУО і відгукувалися на їхні зауваження, проте правозахисні групи стверджують, що вони й далі нашоухуються на труднощі у своїй діяльності, зокрема вони скаржаться на стеження з боку СБУ.

Ставлення урядовців до багатьох міжнародних НУО якщо не відверто вороже, то вкрай недоброзичливе. Так, наприклад, 21 травня народний депутат від Комуністичної партії Валерій Мішура в інтерв'ю пресі та з парламентської трибуни заявляв, що більшість НУО фінансуються з-за кордону і «втручаються» у внутрішні справи України, стаючи на бік опозиції. Зокрема, він критикував діяльність Національного демократичного інституту, Міжнародного республіканського інституту, Фонду Аденауера, Міжнародного фонду «Відродження», Фонду «Євразія», Дому свободи. Він звинуватив деякі НУО в тому, що вони готують молодь до «антиурядових виступів у грузинському і сербському стилях». Мішура був членом тимчасової слідчої комісії, організованої у грудні 2003 року з метою розслідування діяльності фінансованих із-за кордону НУО. Спостерігачі від правозахисних груп стверджують, що однією зі справжніх причин утворення цієї комісії було намагання уряду залякати НУО, дискредитувати їх перед громадськістю і ще більше обмежити свободу слова.

Уряд у цілому співпрацював з міжнародними урядовими організаціями, в т.ч. з ООН.

Парламентський Уповноважений з прав людини – це передбачена Конституцією незалежна посада, на яку у червні 2003 року було переобрано на наступні 5 років Ніну Карпачову. Закон надає Уповноваженому з прав людини право необмеженого доступу, причому без попередніх домовленостей, до будь-якої посадової особи включно з Президентом і до будь-якого державного об'єкта. Уповноважений здійснює нагляд за дотриманням ратифікованих державою договорів і угод у сфері прав людини. Проте закон не передбачає відповідальності за створення перешкод для виконання Уповноваженим його обов'язків, а також механізмів для забезпечення неухильного виконання його рішень. Усі громадяни України мають право звертатися зі скаргами до Уповноваженого, який є

посередником між громадянами та Конституційним Судом, оскільки громадяни не можуть звертатися до Конституційного Суду безпосередньо (див. розділ 1.д).

В офісі Уповноваженого з прав людини працює приблизно 100 чоловік – частина з них на повну ставку, а частина – неповний робочий день; проте Уповноважена скаржиться на те, що недостатнє фінансування перешкоджає нормальній роботі офісу. Уповноважена з прав людини протягом звітного року продовжувала вважати головними пріоритетами своєї діяльності боротьбу з торгівлею людьми (див. розділ 5) та покращення умов утримування в'язнів у тюрмах.

Громадяни мають право подавати скарги на порушення своїх прав до Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ). У першій половині звітного року ЄСПЛ розглянув сім скарг щодо України, причому у шести випадках він підтвердив наявність факту порушення прав людини.

Розділ 5. Дискримінація, соціальні упередження і торгівля людьми

Конституція України забороняє дискримінацію на підставі расової чи статевої приналежності та за будь-якими іншими ознаками. Проте уряд не наполягає на дотримванні цих норм частково через відсутність ефективної судової системи.

Жінки

Насильство щодо жінок – дуже поширене явище. Знущання у сім'ї визнане незаконним, але правоохоронці часто переконують жінок не висувати обвинувачень проти своїх чоловіків. Востаннє ця проблема вивчалася у вересні 2000 року Інститутом соціологічних досліджень, який повідомив, що 12% жінок віком до 28 років стали жертвами «подружнього» насильства.

Згідно з останніми офіційними даними МВС, з січня по червень 2003 року до українських правоохоронних органів надійшло 137 323 скарги на насильство у сім'ї. Протягом цього

самого періоду за порушення Закону про запобігання насильству у сім'ї порушено 15 917 кримінальних справ, 15 000 з яких стосувалися фізичного знуцання з жертв. Крім того, станом на червень 2003 року перше попередження від правоохоронних органів про неприпустимість застосування сили до членів сім'ї отримало 27 200 осіб, а друге – 3268.

Наруга над жінками достатньо не висвітлюється у ЗМІ, незважаючи на намагання правозахисних груп привернути увагу до цієї проблеми. Державні «гарячі лінії», притулки та інші форми практичної підтримки для жертв збиткувань – рідкість. Міська влада Києва відкрила жіночий центр, який є єдиним муніципальним закладом такого профілю у країні. НУО намагаються допомагати потерпілим жінкам і працюють над організацією подібних центрів ще у дев'яти містах (див. розділ 6.д). Навесні уряд відкрив 13 нових реабілітаційних центрів для жінок, які стали жертвами насильства.

Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за зґвалтування та «змушування до статевих зносин матеріально залежної особи», що теоретично дає підстави для кримінального переслідування чоловіка за зґвалтування своєї дружини. Незважаючи на те, що, за даними Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), кількість зґвалтувань у країні за кілька попередніх років зменшилася, опитування свідчать, що більшість зґвалтувань та інших випадків фізичного знуцання з жінок залишаються незареєстрованими. Недавні дослідження, проведені групами захисту прав жінок, показують, що від 10 до 15% жінок стали жертвами зґвалтування, а 25% зазнавали протягом свого життя фізичних знуцань. Міжнародна Гельсінкська федерація захисту прав людини у 2000 році повідомила, що 20% жінок віком від 17 до 21 року були об'єктом нападу з метою зґвалтування.

Вивезення українських жінок за кордон з метою сексуальної експлуатації залишається серйозною проблемою (див. розділ 5 – Торгівля людьми).

Групи захисту прав жінок повідомляють про значне поширення статевих домагань, у тому числі примусового сексу, на роботі. Існує закон, який забороняє примушувати до статевих зносин «матеріально залежних осіб» і покликаний захищати найманих робітників, однак фахівці вважають, що законодавче забезпечення унеможливлення сексуальних зазіхань є неадекватним.

Правозахисні організації повідомляють, що дискримінація жінок на робочих місцях залишається поширеним явищем. Державні установи і приватні фірми у своїх оголошеннях про вакансії незмінно зазначають стать бажаного кандидата на ту чи іншу посаду і часто вимагають від жінок відомостей про сімейний стан, а потім, використовуючи цю інформацію, відмовляють у працевлаштуванні тим із них, які можуть виявитися вагітними. При зарахуванні на роботу жінок нерідко беруться до уваги їхні зовнішність і вік.

Трудове законодавство передбачає рівні права для чоловіків і жінок і, серед іншого, однакову заробітну платню за однакові обсяги роботи. Цей принцип у цілому не порушується, проте галузі промисловості, у яких зайняті переважно жінки, мають найнижчий рівень оплати праці і саме там спостерігається найбільша заборгованість із заробітної платні. Згідно з даними звіту ПРООН з гендерних питань, у 2002 році заробітна плата жінок була на 30,7% нижчою, ніж чоловіків. Аналіз ринку праці, проведений Міжнародною організацією праці (МОП), показує, що у 2002 році безробіття серед жінок і чоловіків було приблизно однаковим.

Багато активістів руху за права жінок висловлює занепокоєння з приводу того, що Закон про охорону материнства і дитинства, який забороняє роботу жінок в умовах, небезпечних для їхнього здоров'я, може бути використаний для усунення жінок від найбільш високооплачуваних робіт на підприємствах. За законом, вагітні жінки і матері мають право на оплачувану відпустку по догляду за дитиною віком до 3 років. Вважається, що ця пільга є причиною відмови роботодавців наймати жінок для виконання відповідальних або перспективних у плані кар'єри робіт. Водночас приблизно 49% робочих місць в Україні займають жінки.

Дуже небагато жінок займають ключові посади у державних і приватних структурах. Під час парламентських слухань 9 червня міністр у справах сім'ї, дітей і молоді Валентина Довженко навела статистичні дані, згідно з якими лише 3% державних службовців найвищої «першої категорії» у «силових» відомствах – Міністерствах оборони, внутрішніх справ, закордонних справ і СБУ – представлено жінками. Однак на нижчих щаблях державної влади їх набагато більше, зокрема, згідно з урядовими даними, на

кінець 2002 року 75% від загальної кількості державних службовців (162 686 з 216 949) становили жінки, 60,5% з яких займали керівні посади.

Освітні можливості для жінок загалом не відрізняються від тих, що їх мають чоловіки. Водночас уряд обмежує набір жінок до військових училищ 20 відсотками від загальної кількості вступників. Крім того, у Збройних Силах роль жінок зведено до виконання рутинних функцій, що обмежує їхні можливості для просування по службі та подальшої освіти. В армії жінок, як правило, долучають лише до допоміжних низькооплачуваних робіт.

Діти

Уряд декларує захист прав дітей, але бюджетні обмеження різко скорочують його спроможність реально забезпечити ці права. В Україні існує дуже мало урядових агентств та НУО, які б постійно відстоювали права дітей, незважаючи на те, що Уповноважена з прав людини не раз висловлювала переконання у необхідності таких установ.

Для дітей віком до 15 років освіта безплатна, загальна та обов'язкова. Однак система державної освіти істотно деградувала внаслідок фінансової неспроможності уряду. Протягом року вчителі регулярно отримували заробітну платню, проте у деяких регіонах затримувалася виплата інших видів матеріального заохочення. Зростання кількості дітей з незаможних сімей, які змушені кидати школу, а також неписьменність, яка колись була дуже рідкісним явищем, переростають у велику проблему. З близько 6,5 млн. дітей, які відвідували школу у 2003–2004 навчальному році, 3,2 млн. становили дівчатка і 3,3 млн. – хлопчики. Всеукраїнський комітет захисту дітей звертає увагу, що здобування шкільної освіти залишається проблематичним для сільського населення. Частішають випадки насильства та скоєння злочинів у школах і поза їхніми стінами, особливо у сумнозвісних професійно-технічних училищах, що іноді відлякує дітей від відвідування освітніх закладів. Уряд ігнорує ці питання.

Медична допомога надається в однаковому обсязі як хлопчикам, так і дівчаткам, проте економічні чинники погіршують загальну якість медичного обслуговування.

Залишалося серйозною проблемою і насильство по відношенню до дітей. Газета «Голос України» 27 січня оприлюднила результати опитування, проведеного Державним інститутом сім'ї та молоді, які свідчать, що 43% дітей і підлітків зазнали на собі насильство у тих чи інших його формах. У 2003 році проти осіб, які нехтували своїми батьківськими обов'язками, було порушено 300 карних справ. У більшості скарг неповнолітніх ішлося про спроби використання їх у таких видах злочинності, як дитяча проституція, порнографія та жебрацтво. МВС повідомило, що протягом року на 6200 батьків було накладено адміністративні стягнення, здебільшого у вигляді штрафів, за жорстоке ставлення до своїх дітей.

Актуальним питанням є незаконне вивезення дітей за межі України (див. розділ 5 – Торгівля людьми), сексуальна експлуатація неповнолітніх і дитяча праця (див. розділ 6.г).

Не зменшується кількість безпритульних дітей, що втікають від батьків, які з них знущуються, та зі злидених інтернатів. Згідно з даними Комітету у справах сім'ї і молоді, у 2003 році в країні зареєстровано 2600 безпритульних дітей. З огляду на погіршення умов утримування дітей у сиротинцях урядові доводиться заохочувати громадян до заснування сімейних дитячих будинків і відкриття приватних притулків під патронатом держави. У цих закладах, під які держава виділяє окремі будівлі або квартири, батьки отримують заробітну плату, а діти – урядову фінансову підтримку. Всього, за офіційними даними, у сімейних дитячих будинках у 2003 році перебувало приблизно 1400 дітей.

У лютому 2003 року Президент Кучма видав указ про запровадження національної програми боротьби з безпритульністю серед неповнолітніх. Пріоритетним її напрямом було створення при Міністерстві у справах сім'ї, дітей і молоді загальнонаціональної «гарячої лінії» для дітей, якою за перше півріччя було прийнято 3772 телефонні дзвінки. Програма передбачає і активізацію співпраці з Дитячим фондом Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) з метою удосконалення соціально-правової допомоги неповнолітнім і запобігання безпритульності. У перебігу виконання програми уряд підписав кілька угод з ЮНІСЕФ, спрямованих на досягнення цієї мети.

Торгівля людьми

Закон забороняє торгівлю людьми, однак нелегальне вивезення чоловіків, жінок і дівчат за кордон стало серйозною проблемою. Є повідомлення про причетність окремих державних службовців до цього виду злочинності.

За нелегальне вивезення людей за кордон, у тому числі з метою сексуальної експлуатації та використання у порнографії, закон передбачає позбавлення волі терміном від 3 до 8 років. У деяких випадках, наприклад, за контрабанду дітей чи великих груп людей, зловмисників можуть засуджувати до тюремного ув'язнення на термін від 5 до 12 років, а членам організованих злочинних угруповань, які займаються контрабандою неповнолітніх, загрожує позбавлення волі на строк від 8 до 15 років.

Уряд продовжує розслідувати випадки торгівлі людьми і притягувати до відповідальності причетних до неї осіб. Згідно зі статистичними даними МВС, за перші 8 місяців звітного року порушено 202 кримінальні справи, у яких фігурують 101 підозрюваний і 195 жертв, у тому числі 5 дітей. Тоді ж було нейтралізовано 14 організованих злочинних угруповань, які займалися контрабандою людей. У першому півріччі, за повідомленням правоохоронних органів, їм вдалося перекрити 20 каналів, якими постачали «живий товар», і порушити проти організаторів 21 кримінальну справу. Протягом цього самого періоду щонайменше 30 кримінальних справ за фактом контрабанди людей було передано до суду і 42 злочинцям було винесено звинувачувальні вироки: 24 з них були засуджені умовно, 15 – до позбавлення волі на терміни від 2 до 8 років, а 3 позбавлені права виїздити за межі місця проживання.

Головним відомством, на яке покладено відповідальність за боротьбу з торгівлею людьми у межах країни, є МВС із його спеціальними підрозділами, що діють на загальнонаціональному та обласному рівнях. СБУ долучається до справи, лише коли простежуються зв'язки місцевих угруповань із закордоном. Спеціальні підрозділи міліції працюють досить активно, однак вони часто змушені займатися боротьбою з іншими видами злочинності.

Уряд повідомляє про здійснення систематичного нагляду за діяльністю агенцій з працевлаштування. Протягом року Міністерство соціальної політики та праці позбавило ліцензій кілька рекрутингових агенцій за причетність до контрабанди людей.

Уряд України співпрацює з урядами інших держав при розслідуванні справ, пов'язаних із торгівлею людьми, і при розшуку причетних до неї осіб. Однак ця співпраця обмежується низкою факторів, зокрема недостатнім матеріальним забезпеченням слідчої діяльності, небажанням жертв злочинів свідчити проти своїх напасників, а у деяких випадках відсутністю готовності до співпраці з боку урядів країн, до яких вивозилися потерпілі. У першому півріччі звітного року з України було депортовано 34 особи, які займалися контрабандою людей.

Україна залишається країною, що постачає чоловіків, жінок і людей для міжнародного чорного ринку праці. МВС повідомило, що за минулі 10 років за кордон було вивезено 400 тисяч українців, здебільшого в Росію, Туреччину, Центральну та Західну Європу, Сполучені Штати Америки та на Близький Схід. Є також дані, що жінок і дівчат переправляли до Австралії, Японії, Ефіопії та Південної Африки.

Україна дедалі частіше виконує роль транзитної держави, через територію якої перевозять громадян Росії, Молдови і країн Середньої Азії. Міжнародна організація з питань міграції (МОМ) повідомляє, що на 31 жовтня через Україну було вивезено в Туреччину 111 громадян Молдови, Росії, Киргизії, Узбекистану, Казахстану і Білорусі, одну особу з Молдови переправили в Об'єднані Арабські Емірати і ще одну з Узбекистану в Ізраїль. Були повідомлення про те, що у деяких злочинних схемах Україна починає виступати пунктом призначення. Так, наприклад, МОМ інформує, що до 31 жовтня в Україну було ввезено 4 громадян Узбекистану.

Чоловіків вивозять для робіт на будівництві та на шахтах. Дітей, яких вивозять з країни чи перевозять з однієї області до іншої, піддають сексуальній експлуатації, використовують на неоплачуваних роботах або змушують до жебрацтва. Однак переважну більшість людей, яких незаконно вивозять з України, становлять жінки, які за кордоном працюють покоївками або швачками, миють посуд у ресторанах чи потрапляють до будинків розпусти. Іноді українців використовують як сурогатних матерів, що народжують дітей для безплідних пар.

За різними оцінками, кількість українців, які у пошуках роботи опинилися за кордоном, коливається у широких межах. Уповноважена з прав людини Ніна Карпачова вважає, що за останні 2 роки з країни виїхало на заробітки від 2 до 7 мільйонів чоловік. За її даними,

на сезонних роботах у різних країнах світу щороку зайнято щонайменше 5 мільйонів громадян України, далеко не всі з яких мають там легальний статус.

Часто жінки потрапляли у тенета контрабандистів, повіривши рекламі у газетах, на телебаченні та радіо. Жертвам пропонували високооплачувану роботу або туристичну подорож за кордон, обіцяли зустріч із потенційним нареченим або приваблювали кар'єрою фотомоделі. Часто зловмисники вводили в оману жертву, відрекомендувавшись друзями її добрих знайомих. Більшість осіб, притягнутих до відповідальності за контрабанду людей, були членами організованих злочинних угруповань. Вони часто оформляли документи для виїзду за кордон за власний кошт, чим втягували жертву у борги. У деяких випадках потерпілих просто викрадали.

Корупція у міліції та судовій системі не дає урядові ефективно боротися з торгівлею людьми. За непідтвердженими повідомленнями, окремі державні службовці місцевих органів влади сприяють або потурають злочинцям. Як повідомляють НУО, місцева міліція і прикордонники отримують хабарі за те, що «не помічають» фактів незаконного вивезення людей за кордон. Офіційних даних щодо притягнення державних чиновників до відповідальності за отримання хабарів від контрабандистів чи сприяння їхній злочинній діяльності немає, однак під час проведеного правоохоронними органами розслідування щодо певних справ було викрито факти зловживання деяких посадовців своїм службовим становищем.

З січня по червень звітного року МОМ допомогла 343 жертвам контрабанди людей реінтегруватися у суспільство. З січня 2002 року по серпень 2004 року НУО «Ла страда» надала допомогу у поверненні на батьківщину та соціальній реабілітації 44 потерпілим. Проте це лише невелика частка загальної кількості жінок, нелегально вивезених за кордон. Потерпілі могли розраховувати на різні види допомоги, зокрема медичну, психологічну і правову. Їм сприяли і у професійній підготовці, працевлаштуванні та отриманні мікрокредитів. Психологічна допомога жінкам надається у широкій мережі державних установ, тоді як медична – лише у притулках, фінансованих міжнародними організаціями, причому далеко не завжди у повному обсязі. Київське відділення МОМ, співпрацюючи з аналогічними відділеннями у країнах, куди вивозять українських жінок, допомагає жертвам торгівлі людьми повернутися на батьківщину і пройти соціальну реадaptaцію.

Однак ця організація відзначає, що недостатня участь з боку уряду не дає змоги адекватно підтримати потерпілих.

Уряд доклав певних зусиль для розширення допомоги людям, незаконно вивезеним за кордон, яку надають українські дипломатичні місії у країнах кінцевого призначення. За 10 місяців звітного року консульства України зареєстрували 276 випадків зникнення громадян і посприяли поверненню на батьківщину 116 жінкам, які стали об'єктами контрабанди.

Згідно з рішенням уряду, в кожній адміністративно-територіальній одиниці України повинен діяти центр реабілітації жертв контрабанди людей. Однак це розпорядження не виконується у повному обсязі передусім через недостатнє фінансування. Протягом року Міністерство у справах сім'ї, дітей і молоді разом з МОМ і за фінансового сприяння Європейської комісії планувало відкрити п'ять міжрегіональних центрів реабілітації та реінтеграції жертв торгівлі людьми у кількох областях, однак на кінець року було відкрито всього дві такі установи: в Одесі та Луганську.

НУО, такі як українські відділення «Ла страда» та «Вінрок Інтернешнл», надають деяку підтримку тим, хто постраждав від рук контрабандистів, але цим організаціям також бракує коштів.

Під егідою МОМ у Києві продовжує функціонувати багатопрофільний медичний центр і притулок для осіб, які були незаконно вивезені за кордон. За 10 місяців звітного року центр надав медичну і психологічну допомогу, а також допоміг знайти роботу 238 жінкам. З січня 2003 року по серпень 2004 року міжнародна НУО «Карітас» у своєму спеціалізованому закладі допомогла реінтегруватися у суспільство 47 жертвам контрабанди людей. Крім того, «Карітас» заснувала мережу консультативних центрів, які надають послуги жінкам, які були незаконно вивезені за кордон, у Хмельницькому, Івано-Франківську, Сокалі та Дрогобичі. Ці центри, а також інші НУО, фінансовані МОМ, відіграють важливу роль у підтримуванні конструктивних відносин і атмосфери взаєморозуміння між потерпілими, суспільством і правоохоронними органами, відповідальними за боротьбу з торгівлею людьми.

Незважаючи на те, що 195 жертв торгівлею людьми дали свідчення проти своїх кривдників, вони часто відмовляються від співпраці з правоохоронними органами, не

довіряючи їм, побоюючись розправи або не бажаючи прилюдно розповідати про свої поневіряння. Ставлення суспільства до потерпілих часто буває негативним, що стримує їх від ініціювання кримінального переслідування своїх напасників. Крім того, правоохоронні органи не забезпечують належної охорони свідків.

Залучивши власні ресурси та скориставшись допомогою урядів інших країн і місцевих адміністрацій, українські НУО відкрили 9 центрів запобігання торгівлі людьми та реабілітації її жертв. Такі центри діють у Донецьку, Львові, Дніпропетровську, Чернівцях, Херсоні, Рівному, Одесі, Тернополі та Житомирі. Центри підтримують функціонування телефонних «гарячих ліній», а також надають жінкам медичні, правові та психологічні консультації.

НУО також організували «гарячі лінії» в Одесі, Луганську, Харкові, Тернополі, Ужгороді, Миколаєві, Чернівцях, Житомирі, Херсоні та Севастополі. Протягом перших 6 місяців звітного року співробітники «гарячих ліній» організації «Ла страда» відповіли на 3262 дзвінки, 86% яких стосувалися консультацій відносно працевлаштування за кордоном. Група «Вінрок Інтернешнл» повідомляє, що за перші 4 місяці звітного року по її «гарячих лініях» надійшло 2282 запити, причому приблизно у 20% з них ішлося про контрабанду людей

Уряд і далі тісно співпрацював з НУО над подоланням проблеми незаконного вивезення людей за кордон. Місцеві органи влади практикували залучення НУО як партнерських організацій до виконання регіональних планів дій. Міжвідомча координаційна рада з питань боротьби з контрабандою людей, очолювана віце-прем'єром, не збиралася ні у 2003, ні у звітному році. Щоб поживити процес, Кабінет Міністрів призначив головою Координаційної ради міністра у справах сім'ї, дітей і молоді. Перша нарада цього органу відбулася 1 жовтня. Крім того, Комітет Верховної Ради із боротьби з організованою злочинністю та корупцією провів два засідання за «круглим столом» на яких обговорив перспективи співробітництва з місцевими і міжнародними НУО.

Протягом року кілька телевізійних каналів демонстрували документальні фільми і транслювали інформаційні програми, у яких розкривалася небезпека незаконної торгівлі людьми. Було також проведено кілька тематичних дискусій за «круглим столом» та

конференцію у Києві. НУО, співпрацюючи з урядовими установами, проводять з цієї проблеми широку освітню кампанію.

Інваліди

Закон забороняє дискримінацію осіб з фізичними вадами у сферах працевлаштування, освіти й отримання медичних послуг, але уряд мало що робить у плані розширення можливостей для таких громадян, і профільні правозахисні групи стверджують, що у державі має місце соціальна дискримінація інвалідів. Закон вимагає наявності спеціального обладнання, що полегшує доступ інвалідів до будинків, громадського транспорту і державних установ, проте ця норма практично не виконується.

Вимоги законодавства щодо обов'язкового рівня зайнятості інвалідів на державних підприємствах ігноруються. В Україні діє лише п'ять спеціальних професійно-технічних училищ для дітей з фізичними вадами. Як наслідок, за даними однієї з НУО, приблизно 7 тисяч дітей-інвалідів не мають змоги отримати закінчену середню освіту. Уряд продовжує вживати заходів для популяризації досягнень спортсменів-інвалідів.

Уряд підтримує ініціативу НУО «Паросток» щодо залучення інвалідів до участі у політичному житті країни, зокрема шляхом створення для них належних умов голосування на виборчих дільницях. Ці зусилля влади були особливо помітними у Вінниці.

Расові та етнічні меншини

Значною проблемою були утиски расових меншин. Міліція систематично і без будь-яких підстав затримувала темношкірих осіб для перевірки документів, тоді як у людей з білим кольором шкіри документи перевіряються рідко (див. розділ 1.г). Незважаючи на те, що влада у разі, коли її увагу привертають до подібних інцидентів, притягує винних до дисциплінарної відповідальності, така практика залишається типовою. Траплялися випадки расово вмотивованого застосування сили до вихідців з Азії та Африки. Представники цих груп стверджують, що міліція зазвичай ігнорує спрямовані проти них акти насильства і навіть потурає їм.

Цигани розсіяні по всій території країни, але в основному вони зосереджені на Закарпатті, в Криму та поблизу Одеси. Цигани зазнають значної соціальної дискримінації. Опитування свідчать, що по відношенню до представників цієї етнічної групи рівень толерантності у суспільстві найнижчий. Цигани продовжують бути об'єктом необґрунтованого застосування сили і зловживань з боку міліції (див. розділ 1.в).

Конституція України гарантує «вільний розвиток, використання та захист російської мови й інших мов національних меншин в Україні». Незважаючи на це, деякі проросійські організації у східній частині України скаржаться на розширення сфери використання української мови у школах і ЗМІ. Вони стверджують, що їхні діти потрапляють у нерівні умови при вступі до вищих навчальних закладів, оскільки всі абітурієнти мають складати іспити з української мови. Згідно з офіційною статистикою, у 2003 році у країні функціонувало 16 532 українські, 2215 російських, 97 румунських, 68 угорських, 9 молдавських, 10 кримськотатарських і 3 польські школи.

Українська і кримськотатарська меншини небезпідставно скаржаться на дискримінацію з боку російської більшості у Криму і вимагають рівного з російською статусу для кримськотатарської та української мов. Лідери кримськотатарської громади закликають до внесення змін до закону про вибори, які б забезпечили їм ширше представництво у законодавчому органі автономії (див. розділ 3).

Згідно з даними ПРООН, 98% з 260 тисяч кримських татар, які повернулися з вигнання, отримали українське громадянство. Проте кримські татари скаржаться, що вони не мають належної підтримки у вирішенні питань розселення, а також відзначають, що порядок набуття громадянства, який діяв раніше, був надзвичайно громіздким і завадив багатьом із них взяти участь у виборах і приватизації землі та державної власності.

Румуни вимагають налагодити на університетському рівні навчальний процес із викладанням румунською мовою або відкрити румунський технічний коледж.

Русини продовжують наполягати на офіційному визнанні їх окремою етнічною групою, зауважуючи, що уряди сусідніх з Україною держав уже зробили це. Представники русинської громади вимагають відкриття русинських шкіл і русинського відділення в Ужгородському університеті, а також обліку русинів поряд з іншими етнічними групами під час переписів населення. За словами її лідерів, у країні мешкає понад 700 тис. русинів.

Соціальне упослідження та дискримінація за іншими ознаками

Провідні НУО, які захищають права гомосексуалістів, відзначають, що закон «Про захист моралі», ухвалений Верховною Радою України, використовується для дискримінації цих груп. Так, наприклад, за цим законом, газети, що публікують оголошення геїв та лесбійнок, можна продавати лише запакованими у герметичні пластикові пакети, причому тільки у медичних установах, які спеціалізуються на лікуванні осіб зі статевими збоченнями. Однак, незважаючи на це, подібні оголошення друкуються у багатьох популярних виданнях.

12 лютого до Уповноваженого з прав людини надійшла скарга від пари гомосексуалістів із Волинської області, які повідомили про переслідування їх місцевою міліцією. Це питання до кінця року залишається невирішеним. 8 вересня гомосексуаліст загинув за підозрілих обставин, перебуваючи під вартою у відділу міліції (див. розділ 1.а).

Особи, що страждають на ВІЛ/СНІД, також зазнають упослідження: роботодавці безпідставно звільняють їх з роботи, працівники правоохоронних органів, прокуратури і судів піддають дискримінації, а у суспільстві їхня хвороба вважається ганебним тавром, внаслідок чого ці люди опиняються у соціальній ізоляції.

Розділ 6. Права найманих робітників

а) Право на об'єднання у професійні спілки

Конституція України гарантує право громадян на об'єднання у професійні спілки з метою «захисту своїх професійних, соціальних та економічних інтересів», однак на деяких категоріях підприємств, зокрема на атомних електростанціях, утворювати профспілки заборонено.

За Конституцією, всі профспілки мають однаковий статус і для їх заснування не потрібен дозвіл уряду.

Поправки, внесені у 2003 році до Закону про професійні спілки, надали цим об'єднанням статусу юридичних осіб, і від них лише вимагалось ставити до відома Міністерство юстиції про їх утворення, після чого новостворена профспілка отримувала від Міністерства юстиції лист із підтвердженням її легального статусу або ж запит щодо надання додаткових документів. Міністерство юстиції не мало права відхиляти подібні звернення, однак представники профспілок стверджували, що воно вдавалось до повторних запитів, щоразу вимагаючи нових документів з метою затягування часу. Деякі

здобутки у сфері права найманих робітників на об'єднання у профспілки, пов'язані з ухваленням зазначених поправок, були знівельовані новим Цивільним кодексом, який набув чинності у січні. Цивільний кодекс поновив вимогу реєстрації, яка тепер висувається до всіх організацій разом із профспілками. Міністерство юстиції може відмовити у реєстрації профспілки, якщо вона не відповідає його вимогам.

За законом, профспілці, щоб набути всеукраїнського статусу і одержати право на безпосередню участь в обговоренні та підписанні тарифних угод з міністерствами та подання звернень до Кабінету Міністрів і Президента, необхідно мати представництво у більше як половині загальної кількості адміністративних регіонів держави, або у більше як половині тих регіонів, де зосереджені підприємства галузі, робітників якої вона об'єднує. Закон про об'єднання громадян, до яких належать і профспілки, забороняє втручання органів влади у діяльність цих організацій, які можуть утворювати федерації на добровільних засадах. В Україні діють як офіційні, так і незалежні профспілки.

Протягом року суд двічі оголошував реєстрацію профспілок недійсною. У березні один із судів Донецька скасував реєстрацію незалежної профспілки заводу «Азовсталь». На знак протесту проти рішення суду голова цієї профспілки оголосив голодування. Того ж місяця Генеральний прокурор звернувся до Міністерства юстиції з вимогою позбавити реєстрації профспілку футболістів України. Після того, як судом нижчої інстанції у цій справі було винесено суперечливе рішення, її передали на розгляд до Верховного Суду, однак до кінця року вона залишалася невирішеною. Профспілка переконана, що суд навмисно зволікає з реєстрацією, і на початку грудня подала скаргу до Європейського суду в з прав людини (Страсбург).

Незалежна профспілка вчителів протягом року зазнавала жорсткого тиску з боку влади, особливо після того, як стало зрозуміло, що її члени навряд чи голосуватимуть за проурядового кандидата на виборах Президента у жовтні–листопаді. З березня місцеві та центральні органи влади почали звинувачувати профспілку в тому, що її відділення у Чернігівській області є не стільки легітимними об'єднаннями трудящих, скільки політичними осередками, діяльність яких у школах заборонена. Лідери і рядові члени профспілки скаржилися на утиски з боку влади, а деякі з них на знак протесту оголошували голодування, проте, незважаючи на це, 20 з 79 відділень профспілки

вчителів було розпущено. У Кіровограді працівникам дитячих садків і ясел погрожували втратою роботи у випадку, якщо вони не вийдуть з незалежної профспілки вчителів. Повідомляють, що, ігноруючи протести і голодні страйки, міський голова Кіровограда відібрав у профспілки приміщення. Внаслідок дій влади незалежна профспілка вчителів втратила 1000 своїх членів.

Зареєстровано всі відділення Федерації профспілок України (ФПУ), яка підтримує тісні зв'язки з урядом і є правонаступницею офіційних радянських профспілок, а також кілька нових незалежних об'єднань. Однак деякі профспілки, разом із Незалежною профспілкою гірників України (НПГУ), яка об'єднує представників багатьох професій, прийняли рішення не реєструватися у Міністерстві юстиції, оскільки суд визнав, що вимога такої реєстрації є антиконституційною в силу ухваленого у 2003 році Закону про професійні спілки, які надають профспілкам статус юридичних осіб і передбачають суто інформаційний характер реєстрації. НПГУ відновила процедуру набуття офіційного статусу у Міністерстві юстиції. Незважаючи на те, що ФПУ часто узгоджує свої дії з урядом, у деяких аспектах вона продовжує функціонувати незалежно від нього і виступає за право найманих робітників на страйки. ФПУ підтримала протест деяких категорій працівників з приводу невиплати заробітної платні, проте більшість її відділень активно співпрацює з адміністрацією. Управлінський персонал підприємств має право на вільний вступ до ФПУ. Керівництво ФПУ очолює Всеукраїнську партію трудящих.

Незалежні профспілки створюють альтернативу офіційним профспілкам у багатьох галузях економіки. На кінець року в Україні діяло 106 зареєстрованих профспілок, 42 з яких традиційні (входять до ФПУ), а решта 64 – нові. За даними Конфедерації вільних профспілок України (КВПУ), вона об'єднує 28 організацій-членів, а решта незалежних профспілок не входять ні до ФПУ, ні до КВПУ. Загальна кількість профспілок в Україні невідома, проте вважається, що членами незалежних профспілок є близько 2 мільйонів трудящих (у 2002 році їх налічувалося 3 мільйони), а філій ФПУ – 12 мільйонів (у 2002 році їх було 14,5 мільйона). Зменшення популярності профспілок пояснюється загальною апатією в суспільстві, мізерністю соціальних переваг, які надає членство у них, а також той факт, що перебування у профспілці більше не є обов'язковою умовою оплати лікарняних листків.

Незалежним профспілкам було відмовлено у частці майна, яке належало радянським профспілкам з їхнім велетенським матеріальним і фінансовим потенціалом, у структурі якого не останню роль відігравали фонди суспільного споживання. Переважну більшість місць у керівних органах цього пережитку радянської епохи займають представники профспілок-філій ФПУ. Незалежні профспілки скаржилися, що органи влади намагалися впливати на них, аби заручитися голосами їхніх членів під час виборів, а також вимагали від їхнього керівництва звітів про профспілкову діяльність.

Лідери незалежних профспілок повідомляли про посилення тиску на них з боку правоохоронних і податкових органів. Так, наприклад, у березні Андрій Волинець, син лідера КВПУ Михайла Волинця, був викрадений і жорстоко побитий. Його госпіталізували зі струсом мозку і внутрішньочерепним крововиливом (див. розділ 1.в).

Наприкінці листопада, коли антиурядові виступи, викликані фальсифікацією другого туру виборів, досягли апогею, Михайло Волинець разом з іншими народними депутатами від опозиції зайняв приміщення центрального комітету ФПУ, розташованого на Майдані Незалежності, і відкрив його для демонстрантів. Це сталося після того, як почали надходити повідомлення, що голова ФПУ Олександр Стоян, посилаючись на думку рядових членів профспілок, порекомендував Президенту Кучмі оголосити надзвичайний стан і запровадити закони воєнного часу. Ініціативна група, представлена головами галузевих профспілок, які входять до ФПУ, проголосувала за відставку Стояна й утворення координаційної ради, до якої увійшов і Волинець. Тим часом четверо віце-голів ФПУ намагалися приховати від членів профспілки інформацію про відставку Стояна, а сам колишній голова піддав сумніву законність голосування ініціативної групи. Як повідомляють, відтоді Стоян не повертався до свого кабінету, і на кінець року питання про керівництво ФПУ залишається відкритим.

б) Право на розробку та укладання колективних тарифних угод

Закон дозволяє профспілкам брати участь у розробці та укладанні колективних тарифних угод, однак це право не завжди реалізовується на практиці. НПГУ скаржилася на труднощі, з якими вона зіткнулася при створенні своїх нових відділень. Органи державної влади відмовлялися визнавати їх і всупереч закону продовжували вимагати від них

сертифікати на право діяльності (відкриття банківських рахунків, оренду приміщення, наймання працівників тощо).

Законодавством передбачено створення комісій з представників найманих робітників і адміністрації для вирішення питань, що стосуються зарплати, умов праці, прав і обов'язків керівництва підприємств. Закон про тарифні угоди дає право на укладання колективних угод. Однак часткове перекриття сфер відповідальності стримує цей процес, а спосіб, у який тлумачиться закон, часто перешкоджає укладанню колективних угод незалежними профспілками, ставлячи їх у менш сприятливе становище порівняно з офіційними, тобто філіями ФПУ. Як правило, робітників ніхто не повідомляє, що вони не зобов'язані вступати до офіційних профспілок. Припинення членства в офіційній профспілці і перехід до незалежної часто супроводжується бюрократичною тяганиною і здебільшого не заохочується адміністрацією. Закон сформульовано так, що на рівні підприємства можна легко усунути незалежну профспілку від укладання колективної угоди. Згідно з раніше ухваленими нормами, якщо кілька профспілок, що діють на підприємстві, не можуть підписати колективну угоду, найманих робітників повинна представляти найбільша профспілка, тобто ФПУ.

Для врегулювання конфліктів між адміністрацією та найманими робітниками Законом про вирішення трудових суперечок запроваджено третейські суди і Національну посередницьку та узгоджувальну службу. Згідно з офіційною статистикою, за першу половину звітного року ця служба владнала 169 трудових конфліктів, у яких зачіпалися інтереси 1,6 мільйона найманих робітників з 6649 підприємств.

Конституція України дає право на страйк «з метою захисту економічних і соціальних інтересів», але зазначає, що страйки не повинні загрожувати національній безпеці, функціонуванню системи охорони здоров'я та правам і свободам інших громадян. Уряд у цілому не порушує це право. Закон забороняє страйки, які створюють небезпеку для життя і здоров'я інших людей, загрозу довкіллю чи перешкоди для здійснення рятувальних операцій під час стихійних лих і катастроф або проведення протиепідемічних заходів. В Україні забороняється оголошувати страйки працівникам прокуратури та суду, військовослужбовцям Збройних Сил, співробітникам служби безпеки та правоохоронних органів, а також державним службовцям. Закон про транспорт не дозволяє проводити

страйки на транспорті. Працівникам галузей, яких стосуються наведені обмеження, в разі участі у страйку загрожує позбавлення волі строком до 3 років.

Близько 90 тисяч українців зайнято в особливих експортних зонах, які діють у гірничодобувній галузі та агропромисловому секторі. Незважаючи на те, що у цих зонах зберігає чинність законодавство України, відсутність у них профспілок істотно звужує права найманих робітників.

в) Заборона примусової чи підневільної праці

Конституція та закони України забороняють примусову працю, у тому числі експлуатацію дітей, однак є повідомлення, які свідчать, що ця заборона порушується (див. розділ 5 – Торгівля людьми і розділ 6.д). Правозахисні організації вважають різновидом підневільної праці залучення військовослужбовців, які проходять альтернативну службу, до ремонту і будівництва приватних котеджів для урядових чиновників і генералітету.

г) Заборона дитячої праці й мінімальний вік працездатності

Мінімальний вік, починаючи з якого громадяни України вважаються працездатними, становить 16 років. Але підприємства можуть звертатися до уряду по дозвіл на залучення до робіт у нешкідливих умовах дітей віком від 15 років за згоди їхніх батьків. Дітям віком 14 років дозволяється виконувати впродовж короткого часу роботи у сфері обслуговування та сільському господарстві за згодою одного з батьків. Державний департамент з нагляду за дотриманням трудового законодавства, який входить до структури Міністерства праці та соціальної політики, відповідає за недопущення експлуатації дитячої праці і робить це загалом ефективно. Проте трапляються випадки, коли діти, які не досягли мінімального віку працездатності, працюють у тіньовому секторі.

Кримінальний кодекс України передбачає покарання у вигляді тюремного ув'язнення строком до 5 років за втягування дітей у злочинну діяльність, пияцтво, жебрацтво, проституцію, азартні ігри та за інші види експлуатації дітей. Дитяча праця активно використовується у сільськогосподарському секторі; крім того, діти є об'єктом

контрабанди (див. розділ 5). Існує дитяче жебрацтво, хоча масштаби цього явища досить обмежені. У першому кварталі 2002 року, тобто за останній період, за який є статистичні дані, міліція виявила 1500 осіб, які використовували дитячу працю, зокрема 111 з них примушували дітей жебракувати.

д) Прийнятні умови праці

Умови і рівень оплати праці з поживленням економіки поліпшилися, проте поки що залишаються досить низькими. У вересні Верховна Рада підвищила мінімальну заробітну плату з 39 до 45 доларів США (з 205 до 237 грн.). 23 грудня у бюджет було закладено новий рівень мінімальної заробітної плати, що становить 49 доларів США (262 грн.). Однак це рішення практично не реалізовано. Мінімальні пенсії також збільшилися і досягли 13 доларів США на місяць (70 грн.). Пенсіонери отримують і щомісячну соціальну надбавку до пенсії в обсязі 4 долари США (20 грн.). У серпні середня заробітна плата істотно перевищувала мінімальну і становила приблизно 114 долари США (604 грн.). Мінімальна заробітна плата не дозволяє зводити кінці з кінцями робітникам разом з їхніми сім'ями, оскільки вона значно нижча за офіційний прожитковий мінімум, який становить 80 доларів США (423 грн.) на місяць.

Тоді як у державному секторі заборгованість із зарплати було ліквідовано у більшості галузей економіки, у кількох регіонах України мала місце затримка деяких виплат учителям середніх шкіл, зокрема відпускних і надбавок за стаж роботи. Перед виборами уряд оголосив про наміри ліквідувати заборгованість перед учителями та підвищити їхню заробітну плату. Хоча борги із заробітної плати з початку року до 31 грудня скоротилися з 340 млн. доларів США (1,8 млрд. грн.) до 154 млн. доларів США (818 млн. грн.), вони все ще залишаються високими. Більша частина заборгованості із заробітної плати припадає на промисловість (54,7%), сільське господарство (12,0%) та будівництво (10,1%). Вона залишається великою проблемою і для приватного сектора, до якого входять і ті великі промислові підприємства, частка акцій яких належить державі. Національна пенсійна система погасила всі борги протягом 2000 року. Середні доходи населення не є настільки низькими, як це впливає зі статистичних даних, оскільки на незадекларовані та неоподатковані економічні операції припадає майже 50% усієї економічної діяльності.

Кодекс законів про працю декларує 40-годинний робочий тиждень, 24 години відпочинку кожного робочого тижня і оплачувану відпустку тривалістю щонайменше 24 дні на рік. Застій у деяких галузях економіки призвів до істотного скорочення робочого тижня для деяких категорій робітників.

Закон містить положення про охорону праці та дотримання техніки безпеки, однак на практиці вони часто ігноруються. Так, наприклад, на нелегальних вугільних шахтах, що перебувають у руках організованих злочинних угруповань та корумпованих чиновників, умови праці дуже небезпечні, внаслідок чого там гине багато людей. Через низький рівень техніки безпеки і зношеність обладнання щороку на виробництві зазнає травм близько 25 тисяч людей. Протягом року внаслідок нещасних випадків на виробництві постраждало 23 200 осіб (на 1648 менше, ніж у минулому році), з яких загинуло 1163 (на 67 менше порівняно з минулим роком). У вуглевидобувній галузі протягом року отримало ушкодження 9218 шахтарів (у 2003 році – 10 845) і загинуло 200 (у 2003 році – 217). На вугільних шахтах у перші дев'ять місяців звітного року на кожен мільйон тонн видобутої сировини припадало 2,57 втраченого людського життя (у 2003 році цей показник становив 3,52). Підвищення вимог до охорони праці сприяло зменшенню кількості нещасних випадків на виробництві, проте вони трапляються ще досить часто.

Теоретично робітники мають право не ставати до роботи без ризику втратити робоче місце, якщо умови праці не відповідають вимогам техніки безпеки. Проте незалежні профспілки стверджують, що обстоювання громадянами цього права на практиці закінчується гонінням з боку адміністрації і навіть звільненням з роботи.